

Filozofski život

Dva predavanja Thomasa Luckmanna

Profesor Thomas Luckmann, hrvatskom čitateljstvu prvenstveno poznat kao koautor klasičnog djela fenomenološke sociologije *Socijalna konstrukcija zbilje* iz 1967. godine (s Peterom Bergerom), nedavno je u Zagrebu, u organizaciji Hrvatskog sociološkog društva, održao dva zanimljiva predavanja. Predavanja su bila vrlo dobro posjećena te su protekla u ugodnoj atmosferi, čemu su svakako pogodovale činjenice da profesor Luckmann razumije hrvatski jezik (rođen je u Jesenicama 1927. godine) te da je navedena knjiga vrlo važna formativna smjernica velikom broju hrvatskih društveno-humanističkih znanstvenika.

Prvo predavanje, pod nazivom »Personal Identity as Sociological Category« (Osobni identitet kao sociološka kategorija), održano je 27. travnja 2006. na zagrebačkom Pravnom fakultetu. Luckmann psihološku kategoriju identiteta shvaća kao sociološku kategoriju *par excellence*, jednako relevantnu za sociologiju kao što je to, primjerice, pojam institucije. U predavanju je razmatrao važnost nastanka ljudskog identiteta i njegovih promjena od ranih faza hominizacije do modernog društva. Luckmann identitet razumije kao sposobnost prepoznavanja sebe u perspektivi drugoga te istovremeno kao sposobnost odgovornog razumijevanja činjenice da postoje i drugi identiteti osim mogega.

Predstavljena su dva različita (ne samo kvantitativno) primjera (idealtipa, ekstremna teorijska slučaja) društva u kojima je poimanje identiteta bilo posve različito. U prvom slučaju, u *arhaičkoj zajednici*, postojala je niska kompleksnost svih sfera društva, osim sfere srodnosti koja je bila izrazito značajna i složena. U tom je slučaju bila prisutna učestala komunikacija malog broja ljudi, a tada postojeće zauzimanje društvenih položaja nije bilo dovedeno u pitanje. U tim je društvima bilo znatno manje samorefleksije nego u drugom idealtipu – u *modernom društvu* (Luckmann je svjesno preskočio analizu srednjovjekovnog društva). U modernom društvu javlja se

kompleksnost svih sfera izuzev sfere srodstva, pri čemu je presudan značaj imala administrativnost crkve. Javlja se koherentni i odvojeni blokovi djelovanja, a norme postaju anonimne. Ta situacija, jasno, podrazumijeva i alijenciju, birokratizaciju, impersonalnost te su osobe prisiljene tražiti sekundarna značenja svog ponašanja (Luckmann koristi izraz »individuals as role performers«). Specifični tipovi identiteta, karakteristični za arhaičko društvo, ovdje nestaju i prilagodljivost subjekta postaje najveća vrlina. Nakon raspada obitelji više ne postoji jasan model stvaranja identiteta. Jednostavno rečeno, po Luckmannu se u modernom društvu javlja kriza i konfuzija identiteta. Pritom je važno naglasiti da je Luckmann jasno rekao da nije moralist i ne lamentira nad nepostojanjem stroge jezgre identiteta u današnjem svijetu, već da je neizbježno konstatirati da moderno društvo zahtijeva novi tip adaptabilnosti i gubi bilo kakav dominantan svjetonazor koji bi omogućio »arhaički« identitet.

Drugo predavanje, pod nazivom »Moral Communication in Contemporary Society« (Moralna komunikacija u suvremenom društvu), održano je dan kasnije u Klubu sveučilišnih nastavnika u Zagrebu. Prema Luckmannu, sociolozi bi itekako trebali biti zainteresirani za moral kao glavni integracijski faktor u svim ljudskim grupacijama. Za proučavanje moralne aktualnosti, on predlaže dvije ravni sagledavanja, a to su *moralitet* i *komunikacija*. Prva kategorija predstavlja skup pojmova o dobrom i lošem i neosobnog je karaktera. Tematizacijom morala na ovoj razini ne nastoji se dati deskriptivni popis moralnih praksi i pravila već pružiti evaluaciju međusobnog ponašanja ljudi u društvu. Komunikacija, s druge strane, predstavlja prenošenje moralnih vrijednosti, koje se odvija kroz socijalnu interakciju i to najčešće »metodom« moraliziranja.

Bez obzira na to što su se tradicionalne forme moralnosti uglavnom dezintegrirale, moral i dalje opstoji. Bitna promjena je u tome što je od internaliziranih normi moral prerastao u sustav funkcionalno-racionalnih normi, što

više odgovara modernom društvenom uređenju, a ujedno i jamči postojanost moralnom sustavu. S druge strane, tradicionalne forme morala opstaju u intimnijim interaktivnim oblicima komunikacije kao što su obiteljska komunikacija, komunikacija među vršnjacima ili čak trač. To je tzv. »upotrebnii moral«. U takvoj su situaciji veberovska koncepcija etike odgovornosti, ali i ostali nadideeni koncepti društvene moralnosti (npr. Durkheimova koncepcija organske moralnosti), potpuno neadekvatni i zamjenjuje ih stoga etika subjektivnih dispozicija. Ona funkcionira oscilirajući između dviju spomenutih razina, odnosno imajući kao orijentire funkcionalno-racionalne norme, ali paralelno uz to, i manifestirajući se u svakodnevnim praksama moraliziranja.

Vrijedi pohvaliti iznimnu sustavnost, preciznost i jasnoću obaju izlaganja. Lucidnim uvidima u socijalne fenomene, artikuliranim na atraktivan način, na osnovi fenomenološke sociološke tradicije, profesor Luckmann je hrvatskoj publici pružio izvanrednu priliku uživanja u uracima »starih majstora«.

Igor Bezinović
Goran Pavlič

Simpozij »Das Spätwerk Martin Heideggers. Ereignis – Sage – Geviert«

U svakom je slučaju provokantan podatak da je hrvatski prijevod Heideggerova »glavnog djela« navodno prvi prijevod te knjige na neki od jezika koje se ne naziva svjetskim. Od četrdesetih godina, kada je Heidegger tek dospio do nas i kada je Sutlić prvi ugrabio jedini primjerak *Sein und Zeit* u zagrebačkim bibliotekama, preko recepcije unutar praxisovskog kruga i posjeta zagrebačkih profesora »Majstoru«, Heidegger se već davno ukorijenio među stranicama udžbenika i u fakultetskim i školskim klupama. Vrijeme kada bi on predstavljao neku atrakciju za širu »intelektualnu javnost«, jednako kao i vrijeme raširenosti autentičnog entuzijazma za doticaj s njegovim djelom, iza nas je. No nužno je da je tako, a vjerojatno je i dobro. Heideggerovo mišljenje zaista je teško prohodno, ali ono što ga bez obzira na to čini odbojnim našem vremenu jest njegova usmjerenost protiv tog vremena, i to s obzirom na *razinu* na kojoj se ono zbiva i na kojoj uopće prima to svoje *protiv*. Mišljenje »kasnog Heideggera« uvijek se iznova na samouvjeren i u pravilu elementarno neinformiran način stigmatizira kao pjesništvo, profetizam, seljački jezik i seljačko mišljenje,

te je »kasni Heidegger« riječ na koju skače svako zdravorazumsko mišljenje, razotkrivajući upravo time samo sebe kao zdravoseljačko mišljenje.

Oko približavanja tom tako teško pristupačnom kasnom Heideggerovom mišljenju nastojao je i nedavni zagrebački simpozij. Prostorije Matice hrvatske ugostile su 2. i 3. lipnja 2006. izlagače iz Njemačke, Austrije, Italije, Slovenije, Mađarske i Hrvatske. Sva izlaganja kao i sva rasprava bili su na njemačkome jeziku.

Večer prije samog simpozija predstavljene su u Austrijskom kulturnom forumu dva nedavno izašla hrvatska prijevoda knjiga sudionika simpozija. Riječ je bila o knjizi Rainera Thurnhera *Hermeneutička fenomenologija kao angažman* (Matica hrvatska, Zagreb 2004.) i knjizi Helmutha Vettera *Texta in contextibus. Prilozi hermeneutičkoj fenomenologiji* (Demetra, Zagreb 2005.). Obje su knjige radovi vrijednih istraživača i zasigurno će biti od pomoći svim studentima i studirajućima kojima je stalo do ozbiljnog upuštanja u tzv. »suvremenu« filozofiju, tj. onu čiji je misaoni prostor otvoren prvenstveno radikalnim pitanjima Martina Heideggera.

Prvi dan simpozija otvorio je poznati feibrurški profesor Günter Figal, kod nas poznat i kao voditelj postdiplomskog kursa »Hermeneutik der Moderne« u Dubrovniku, te po prevedenoj knjizi *Smisao razumijevanja* (Matica hrvatska, Zagreb 1997.). Pod naslovom »Hermeneutik der Verbergung. Zur Denkbewegung Heideggers« prikazao je mijene Heideggerovog shvaćanja fenomenologije na putu njegovog mišljenja od dana kada je sebe shvaćao prvenstveno kao Husserlovog učenika, preko shvaćanja fenomenologije u *Sein und Zeit*, do kasnijeg djela. Također je prikazao razliku Heideggerovog poistovjećivanja filozofije s fenomenologijom i njegovog shvaćanja fenomenologije kao temeljne filozofijske discipline.

Branka Brujić je u radu »Ethos des anderen Anfangs« prikazala Heideggerovo tzv. »drugo glavno djelo«, *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*, poglavito se zadržavši na pojmovima prvog i drugog početka. Dok je *thaumazein* iz Platonova *Teeteta* »pathos prvog početka«, »onima budućima«, tj. utemeljiteljima bitka, pripadaju drugi ugođaji. Tu je prvenstveno temeljni ugođaj suzdržanosti, koji se dalje »rašćlanjuje« na ugođaje stida i užasa. Ugođaj užasa je onaj koji vlada u odnosu spram onog tehničkog, a »Gelassenheit« je primjeren odnos spram njega. Iz užasa slijedi suzdržanost kao opuštenost spram bića i otvorenost za tajnu, tj. otvorenost za bitak. U raspravi koja je uslijedila bilo je riječi o tome da Heidegger nikada nije napisao etiku jer je

mišljenje bitka već u sebi samom etika, i kako se tu ne radi o etici u praktičkom smislu, već o etici kao suzdržanosti spram bića i boravljenju u blizini bitka. *Ethos* je, naime, tu shvaćen u svom izvornom smislu kao boravište.

Na red je potom došao Günther Pöltner. U izlaganju pod naslovom »Zeit-Gabe. Zum Ereignisdenken des späten Heidegger« bilo je riječi prvenstveno o kasnom spisu *Zeit und Sein*. Za bitak i za vrijeme ne može se reći da »jesu«. Stoga Heidegger govori »es gibt Sein« i »es gibt Zeit«, što mi na hrvatski prevedimo »ima bitka« i »ima vremena«. Pöltner je u tom kontekstu govorio o davanju i daru, »die Gaben«. Postavio je pitanje o tome kako shvatiti ovo »es« te je govorio o razumijevanju ovog »es« kao *Ereignis*.

Nakon Ivana Kordića, s radom »Die Kehre, die keine war? Das Denken Martin Heideggers – ein dauerhaftes Unterwegs«, uslijedila je popodnevna pauza nakon koje su svoje izlaganje držali Dean Komel (»Vom hermeneutischen Bezug«) i Jure Zovko (»Schonen der Welt«). U radu »Heideggers Blick zurück auf 'Sein und Zeit' in den 'Beiträgen' und in 'Besinnung'« Rainer Thurnher uspoređivao je *Sein und Zeit* i *Beiträge* kroz prikaz odnosa nekih temeljnih pojmova tih dvaju djela. Tako je bilo riječi o pojmu 'Dasein' iz prvog djela i pojmu 'Da-sein' iz drugog, o pojmovima 'Befindlichkeit' i 'Stimmung', o 'Entwurf' i 'Gründung', o 'Ek-sistenz' i 'Inständigkeit'. Thurnher je u svemu tome naglašavao kontinuitet mišljenja, te isticao kako i Heideggerovu samokritiku moramo shvatiti iz tog kontinuiteta.

Zadnje izlaganje prvog dana simpozija bilo je ono Dietmara Kocha, »'Das erbringende Eignen'. Zu Heideggers Konzeption des Eigenwesens im 'Ereignis'«. Riječ je bila o odnosu *Sprache* i *Ereignis* te, u tom kontekstu, o pojmovima kao što su 'eignen', 'er-eignen' i slično. Koch je govorio o načinu na koji Heidegger od supstantiva tvori glagol (npr. »die Welt weltet«) i onda njime istumačuje supstantiv. Razlog tome, rekao je Koch, jest u tome što je bitak stvari u vremenovanju.

Drugi dan simpozija otvorio je Helmuth Vetter radom »Über das Eigentümliche des Raumes beim späten Heidegger«, u kojem je izlagao pojam prostora u »kasnog« Heideggera. Heidegger je u *Sein und Zeit* prostor u biti svodio na vrijeme, te isticao primat vremena, dok u njegovoj kasnoj fazi prostor i vrijeme imaju u najmanju ruku jednak status. Njegovo mišljenje prostora, istaknuo je Vetter, ima osobit značaj u kontekstu mišljenja tehnike.

Damir Barbarić je u radu »'Das Bleiben als Kommen'. Heidegger in Zwiesprache mit Hölderlin« razmatrao Heideggerovo tumačenje Aristotelove *Fizike*, za koju je ovaj tvrdio

da je najteže zamislivo metafizičko djelo. Izložio je Heideggerovo kritiziranje shvaćanja bitka kao prezencije i Aristotelova poimanja kretanja. Heidegger ostajanje ne shvaća kao ostajanje nečeg empirijskog, nego kao »Verweilen bei«. To je onda Barbarić doveo u vezu s *difusivum sui* kao karakterom ideje Dobra u Platona i u platonizmu.

Cathrin Nielsen se u izlaganju »Der Schmerz. Zu Heideggers Trakl-Deutung« osvrnula na Heideggerovo tumačenje Traklovih pjesama te kako je kroz njih on filozofijski tumačio fenomen bola. Time je htjela postaviti tezu suprotnu uobičajenom prigovoru da se Heidegger u svom filozofiranju ne dotiče fenomena tijela. Tumačeći bol kao ono što raskida, dolazi se do nužnosti razumijevanja tijela.

István Fehér potakao je raspravu nakon svog izlaganja »'Zeit und Sein': das Ereignis. Zum Sprachdenken des späten Heidegger« teзом da je Heidegger u čitavom svom djelu ostao prikriveni teolog. Po Fehéru je on koristio teološke pojmove davajući im nova značenja te je uvijek iznova nalazio inspiraciju u teologiji i koristio se njome. To je pokušao argumentirati pozivajući se npr. na Heideggerov pojam savjesti, ili na formulacije kao »čovjek je pastir bitka« i slične. Heidegger je tražio izvorniji odnos prema bogu i izvorniji pojam vjere, koji teologija nije sposobna zadobiti. Predzadnji je izlagao Adriano Fabris (»Heideggers Gespräch als Sage des Ereignisses«).

Simpozij je zatvorio Igor Mikecin radom »Sage und Laut. Zur Wesensbestimmung der Sprache im Spätwerk Heideggers«. Oslanjajući se na Heideggerove radove sabrane u knjizi *Unterwegs zur Sprache*, te bilješke za seminar što ga je Heidegger držao o Herderovoj raspravi *O porijeklu jezika*, Mikecin je objašnjavao odnos između kaze i oglašavanja u kasnom Heideggerovu djelu, te ispitivao značaj onog glasovnog za pitanje o biti govora. Bit govora tako nije u oglašavanju, već u kazi, koja je mišljena kao glasje tišine (»Geläut der Stille«). Kroz Heideggerovo djelo Mikecin je nastojao doprijeti do izvornijeg razumijevanja samog oglašavanja, koje ne bi shvaćalo glas kao nešto izvanjsko, puko osjetilno i pripadno tjelesnim organima, u suprotnosti spram nadosjetilnog duhovnog sadržaja onoga u glasu oglašenog. Heidegger je upravo kroz pitanje jezika, tj. jezičkog oglašavanja, nastojao nadići metafizički rascjep između onog tjelesnog i onog duhovnog. Oglašavanje i glasovi mogu se objašnjavati i fiziološki, ali pritom se ne doseže ono bitno u oglašavanju. Ono stoga izmiče vidokrugu fonetičko-fiziološko-fizikalnog objašnjenja i njegovo se porijeklo otkriva u bezglasnom glasju tišine samom.

Vanja Brkljač

15. Dani Frane Petrića – Filozofija, znanost, religija

Znanstveno-kulturna manifestacija *Dani Frane Petrića*, koju već petnaest godina za redom u gradu Cresu organizira Hrvatsko filozofsko društvo, ove se godine održala od 25.-30. rujna, pod pokroviteljstvom Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa. Skup se, već tradicionalno, sastoji od dviju komponenata: simpozija o stalnoj temi *Petrić i renesansne filozofske tradicije* te simpozija o glavnoj temi, ove godine posebno intrigantnoj, *Filozofija, znanost, religija: kompleksnost odnosa i granice dijaloga*.

Osnovna intencija ovog skupa o glavnoj temi bila je usporedba onih znanstvenih i teoloških gledišta koja se tiču oblikovanja svijeta i aspekata nereda koji prati njegov red, predstavljanje zanimljivih i primjenjivih područja filozofije i teologije u okviru moderne znanosti, prikaz intrigantnih strana pojedinih struka, te granica dijaloga između njih. Veliki broj sudionika i sudionica iz 16 zemalja (Austrija, Belgija, Bosna i Hercegovina, Francuska, Hrvatska, Italija, Kanada, Nizozemska, Njemačka, Poljska, SAD, Slovenija, Srbija, Švicarska, Ukrajina, Velika Britanija), pokazao je ne samo veliku zainteresiranost za ovu temu, već i višedimenzionalnu kompleksnost međuodnosa filozofije, znanosti i religije.

Činjenica da su *Dani Frane Petrića* ne samo znanstvena nego i kulturna manifestacija, potvrđena je nizom događanja kojima je ovogodišnji skup bio popraćen. Tako je već po dolasku upriličeno obilježavanje prvih stotinu brojeva i punih 25 godina izlazenja časopisa *Filozofska istraživanja*. Časopis *Filozofska istraživanja* osnovan je 1980. godine i od samog početka gaji otvorenost prema raznim područjima i pristupima kao i prema rubnim i filozofiji srodnim znanstvenim područjima. Rezultat je takve uređivačke koncepcije karakteristična tematska raznovrsnost, okupljanje interdisciplinarnog kruga suradnika, uspostavljanje interaktivne veze među znanstvenim i kulturnim područjima te dugogodišnja uspješnost. Na institucionalnom planu javile su se u novom mandatu (od 2006.) i dvije značajne inovacije: obnavljanje Savjeta časopisa i uvođenje novovrsnog uređivačkog tijela – Kruga mladih urednika.

Nakon otvaranja skupa, gdje su se sudionici obratili organizatori (Hrvatsko filozofsko društvo i Grad Cres), pokrovitelj (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa) te predstavnici brojnih sponzora, započeo je prvi niz plenarnih predavanja, dok se popodnevni program odvijao u tri paralelne sekcije.

Prvog dana simpozija na plenarnim se predavanjima govorilo o dijalogu znanosti i teologije, njihovom međuodnosu te pitanju relevantnosti znanstvenog znanja za teologiju.

Sjoerd L. Bonting (Nizozemska) u svome je predavanju naveo kako smatra da znanost i teologija nude dva svjetonazora jedne stvarnosti, kozmosa u kojem živimo, te da svaki od tih svjetonazora ima ograničenja: znanost nam govori o mehanizmima, ali ne i o svrsi; teologija nam govori o svrsi, ali malo o mehanizmima. Dodirni temelj za obje predstavlja uvažavanje kreacionističke teologije te kozmičke i biološke evolucije. U nastavku je Bonting izložio problematiku slijeda kaotičnih događaja te govorio o problemu stvaranja *ex nihilo*, problemu zla te o Božjim agentima – logosu i duhu. Giuseppe Tanzella-Nitti (Italija) govorio je o slaboj istraženosti uloge prirodnih znanosti u radu teologa. U svojem izlaganju sugerirao je promatranje znanstvenih rezultata ne samo kao izvora uznemirujućih pitanja nego i kao izvorišta pozitivnih i plodnih teoloških spekulacija. Vladimir Paar (Hrvatska) istaknuo je kako je jedini cilj znanosti u 19. stoljeću bio istraživanje materijalnog svijeta i traženje odgovora na pitanje o funkcioniranju mehanizama. Tad se smatralo da znanost nema granica te kako ne postoje tajne o budućnosti, uključujući i sudbinu ljudi koje neće biti razriješene. Kasnije, a pogotovo početkom 21. stoljeća, granice znanosti su otkrivene. Nadalje, Paar se dotaknuo Darwinove teorije, postanka čovjeka i principa antropičnosti, determinizma i indeterminizma, povijesnih kontroverzi oko znanosti i religije te simboličkog interpretiranja Biblije.

Predavanje o praznovjerju, znanosti i teologiji održao je Chris Wiltsher (Velika Britanija). Koristeći primjere iz prirodnih i društvenih znanosti te iz kršćanske religije ispitao je kako i zašto su neke ideje etiketirane kao praznovjerje i zatim odbijene, dok se druge isto tako neutemeljene ideje smatraju prihvatljivima. Estella Petrić-Bajlo (Hrvatska) govorila je o važnosti jezika i njegove metaforičke prirode, koji omogućuje ispreplitanje znanosti, teologije i poetičke kreativnosti. Željko Pavić (Hrvatska) predočio je dvije institucije istine – religiju i znanost, koje međusobno konkuriraju i scijentifički i scijentokratički, a koje ne žele imati ništa s izvornom ljudskom vjerom. Pritom je naglasio da tek ona religija i ona znanost koje nisu ubile svoju vjeru mogu biti dostojne vjerovanja, odnosno dostojne čovjeka. Ivan Cifrić (Hrvatska) analizirao je rezultate sociološkog empirijskog istraživanja o vrijednosnom potencijalu mogućih konflikata i dijaloga među religijama. Autor je nastojao odgovoriti na pitanje kako se u praksi percipira uloga dijaloga i ostvarivanje vrednota svjetskog etosa. O sekularnom vjerovanju govorio je Željko Škuljević (Bosna i Hercegovina), koji je u svom izlaganju objasnio razliku vjerskog, sekularnog i multikulturalnog društva, paradoksalnost modernih pluralnih društava te ukazao na važnost međureligijskog dijaloga.

ga. Sličnom temom bavio se i Goran Dabić (Hrvatska) izlažući o važnosti sekularizacije za kršćansku vjeru. Dževad Zečić (Bosna i Hercegovina) govorio je o srednjovjekovnoj islamskoj znanosti te njezinoj ideji Jednoće.

Odnos između filozofije, religije i znanosti u povijesti prolazio je kroz različite faze. Obično se ističe njihova međusobna netrpeljivost, a olako se prelazi preko značajnih pomaka na planu savezništva i suradnje tih triju suputnica. O tim zahvatima i propustima u međusobnom traženju govorio je Dražen Zetić (Hrvatska). U sljedećim izlaganjima postavljalo se pitanje na koji se način i čovjek i Bog mogu razumjeti pod vidom snage, razmatrao se odnos vjere i snage, te način na koji se danas može zamisliti plodonosan dijalog između kršćanske teologije i vjere. Povijest odnosa između teologije i vjere vidi se unutar širega konteksta stoljetne rasprave o odnosima između vjere i znanosti o načinu znanstvene i teološke spoznaje. O toj temi govorio je i Miljenko Brkić (Hrvatska). Imaju li filozofija i teologija još išta zajedničko, te možemo li vjerovati i ostati mudri zapitao se Alojz Ćubelić (Hrvatska). O odnosu vjernika prema znanosti govorio je Tomislav Krznar (Hrvatska), prezentirajući rad grupe autora. Heda Festini (Hrvatska) prikazala je kako se u filozofiji prešao put od dokazivanja postojanja boga, preko prenošenja tog pitanja na druga područja, do poricanja da to uopće može biti pitanje filozofije. O tome da religija mora nužno prihvatiti istinu o sebi, njezinom razlikovanju te poroznosti spram znanosti i filozofije govorio je Snježan Hasnaš (Hrvatska). Pitanje moralne slobode te pokušaj analize četiri temeljna etička pitanja – kako, odakle, čime i zašto – pomoću kojih je ukazao na etičku relevantnost Novog zavjeta, izložio je Slobodan Sadžakov (Srbija).

Posebna tematska područja teološke refleksije rezultata prirodnih znanosti obrađivala su se u izlaganjima o sljedećim temama: samoorganizacija materije i *creatio continua*, prostorno vremenski kontinuum i vječnost, mozak, duh i Duh Božji, kreativnost i stvaranje, te pitanje zla i grijeha, metafizički nauk o stvaranju. Filozofska misao je od samih početaka otkrivala da postoji mnogostruki svijet koji se neprestano mijenja. Zbog te kontingentnosti, već su se prvi filozofi pitali za počelo svijeta. Na ovo pitanje odgovarali su i najveći filozofi srednjega vijeka, ponudivši svoj nauk o stvaranju svijeta *ex nihilo*. Problem stvaranja svijeta je tijekom povijesti dobio svojo najmanje trostruku elaboraciju. Tako imamo biblijski nauk o stvaranju, potom filozofski i konačno kozmološki sa tzv. »problemom nastanka«. Prilikom elaboracije različitih nauka o stvaranju, izlagači su se osvrnuli na biblijski nauk o stvaranju, kao i na razne modele prirodnih

znanosti u interpretaciji nastanka svemira, s nakanom da pokažu kako metafizički nauk o stvaranju može biti čvrsta teoretska baza u komplementarnom razumijevanju konvergentnih teza koje zastupaju ove doktrine o nastanku svemira. Krešimir Cerovac (Hrvatska) govorio je o nauku Božjeg stvaranja *ex nihilo*, kojeg podupiru ne samo Stari i Novi zavjet te teološka razmatranja, već i znanstvene spoznaje. O aspektima teologije stvaranja govorio je i Nenad Malović (Hrvatska), a o metafizičkom nauku stvaranja Borislav Dadić (Hrvatska). Tko je izdao naredbu »neka bude svijetlo«, kako se dijele ulazne informacije, te gdje je u raščlambi opće tehnike od velikoga praska do Planckove tehnike mjesto informacija razmatrao je Igor Čatić (Hrvatska).

Prvi dan skupa okončan je predstavljanjem *Interdisciplinarne enciklopedije religije i znanosti* (ur. Giuseppe Tanzella-Nitti i Alberto Strumia, Urbaniana University Press – Città Nuova Editrice, Rim 2002.), te *Europskog društva za proučavanje znanosti i teologije* (ESSSAT).

Drugi dan simpozija započeo je skupinom referata vrlo srodnih po tematici i pristupu. U izlaganjima Karla Matthäusa Woschitza (Austrija), Kurta Waltera Zeidlera (Austrija) i Mirka Jakića (Hrvatska) tematizirane su granice znanosti, filozofije i teologije kao specifične znanosti u odnosu spram religije kao osebujne i kompleksne strukture. Znanstveni pristup religiji ne zadire u transcendentne, metafizičke i nad-racionalne aspekte religije, već samo u ljudsko ponašanje povezano s njima. Bitnim metafizičkim problemima religije bavi se teologija koja je svojevrstna znanost o religiji, koja te probleme nastoji racionalno objasniti i opravdati njihova religijska rješenja. No metodologijski se razlikuju u pristupu svojem predmetu – tradicionalna teologija, temeljeći se na dogmama, ima u osnovi svoje odgovore na sva bitna čovjekova pitanja u vezi s transcendentnim i čovjekovom povezanošću s njime. Znanstveno znanje postaje paradigmom svih oblika znanja u suvremenom društvu, pa i znanja o dobru i zlu, čijim se znanstvenim objektiviranjem bavi etika kao filozofska disciplina. S druge strane, paradigma prirodnoznanstvenog znanja ostavlja religioznu spoznaju dobra i zla na margini suvremenog društveno relevantnog znanja. Melanija Strika (Hrvatska) te Maja Žitinski (Hrvatska) promišljale su sociološke implikacije susreta i dijaloga znanosti i religije pod okriljem filozofije, uz propitivanje granica dijaloga s obzirom na položaj filozofije u suvremenom društvu znanosti. U vremenima rastućeg obuhvatnog relativiziranja istovremeno raste i tendencija pronalaženja neke jake utemeljenosti slike svijeta. Uslijed te

tendencije, filozofija se nalazi pred izborom između toga da postane iznova *ancilla theologiae* ili pak da bude *ancilla scientiae*. O filozofiji između dogmatizma i znanstvenog praznovjerja govorio je Lino Veljak (Hrvatska), a Milan Polić (Hrvatska) o spoznaji između vjere i sumnje. Iako spoznaja počinje s vjeronanjanjem, ona biva moguća po sumnji po kojoj se može doprijeti do znanja. Jer vjera koja nije otvorena za sumnju je istinogubna. Jasenka Kodrnja (Hrvatska) pokušala je razriješiti paradoksa rodno/spolno pripisane ženskosti te kroz mitološki prikaz objasniti kakav je bio status žene u patrijarhalnoj paradigmi. Mladen Živković (Hrvatska) i Željko Senković (Hrvatska) govorili su o filozofiji, znanosti i religiji kod Kanta, te njegovom pomirenju znanosti i religije, budući da Kantov opus pruža značajne smjernice za iščitavanje tog odnosa. U djelu *Religija u granicama čistoga uma* Kant, naime, promišlja zadaće prave crkve, dok u *Metafizičkim početnim osnovama prirodne znanosti* daje odgovor na pitanje kako je na zasadama kritike moguća prirodna znanost. Mislav Kukoč (Hrvatska) predstavio je filozofiju religije Branka Bošnjaka i njegov dijalog s kršćanstvom, koncipiravši svoje izlaganje kao *homage* Branku Bošnjaku u povodu 10. godišnjice njegove smrti.

Drugoga dana skupa organiziran je i izlet u Osor, gdje je upriličeno predavanje Krunoslava Pranjica, profesora emeritusa zagrebačkog Filozofskog fakulteta, »Globalna etika na temelju tradicije židovstva, kršćanstva ter islama«, u kojemu je autor iznio vlastite refleksije uz hrvatski prijevod knjige *Deset zapovijedi danas (Deset Besjeda za pomirbu čovjeka s ljudskošću)* Andréa Chouraquija.

Po povratku u Cres, u večernjim su satima predstavljene knjige *Skriveni Bog. Nove dođirne točke znanosti i religije* Ivana Goluba i Vladimira Paara, *Raspeti Bog. Kristov križ kao temelj i kritika kršćanske teologije* Jürgena Moltmanna, te *Uvod u modernu kozmologiju i filozofiju* Tomislava Petkovića (treće izdanje).

Posljednjeg dana plenarna su predavanja održali Gottfried Küenzlen (Njemačka), koji je odnos znanosti i religije razmatrao na primjeru Maxa Webera, te Janez Juhant (Slovenija), koji je govorio o etici kao poveznici između filozofije, znanosti i religije. Ivan Golub (Hrvatska) govorio je, pak, o dogmi, njenom etimološkom značenju, primjeni i važnosti rasta dogme. Ivan Karlić (Hrvatska) pokušao je razriješiti problem dijaloga između kulture i Crkve te je naglasio nužnost ispunjavanja zahtjeva ili pretpostavki kako bi se dijalog lakše ostvario. Alen Tafra (Hrvatska) analizirao je spasiteljsku misiju tehnouznanosti u kojoj se posebna pažnja pridaje teodiceji »nevidljive

ruke« koja njome sistematski upravlja. U nastavku na to, Krunoslav Nikodem (Hrvatska) je na zanimljiv način analizirao razvoj posljednjih ljudskih oblika života u područjima znanosti i znanstvene fantastike.

U završnim izlaganjima predložen je prikaz metafizičkoga nauka o stvaranju svijeta te poimanja početka svemira u doticaju moderne kozmologije i religije. U izlaganjima je bilo riječi o traganjima za početkom i početlom svega u grčkoj filozofiji, potom o Platonovoj misli o nastanku svemiru, Aristotelovu poimanju vremena i vječnosti svijeta, Augustinovu poimanju vremena i nastanka svijeta, misli sv. Tome Akvinskoga o vječnosti svijeta i Kantovoj antinomiji o vječnosti, odnosno početku svijeta. Osvrt na kozmologijsko shvaćanje početka svemira, koje podrazumijeva njegovo stvaranje i nužno upućuje na Stvoritelja – religijskog Boga, ukazuje na potrebu uspostavljanja mosta između moderne kozmologije i religije. Taj odnos između znanosti i religije Einstein je opisao riječima: »Znanost bez religije je kljasta, a religija bez znanosti je slijepa«. Ujedinjenje velikih teorija fizike, teorije relativnosti, kvantne mehanike i fizike svemira i čestica ostaje snom fizike i filozofije znanosti i na početku 21. stoljeća. Sve se one u pogledu konačnih zakona svemira slažu da je početak bio te da su konačni zakoni oni koji su već vladali u početku evolucije svemira. O ovoj temi referirali su Tomislav Petković, Josip Planinić i Ivan Tadić.

Nakon održanog simpozija, koji je suočio mnoštvo izlagača različitih struka i okupio referate koji su s raznolikih pozicija sagledavali teme iz područja filozofije, znanosti i religije, možemo zaključiti da ove tri nadasve interesantne teme izazivaju daljnje razlikovanje i suprotstavljanje unutar kontingentnih određenja prostora i vremena, koji se ne daju dokinuti intervencijom iz jednog područja u drugo. Rad simpozija bio je intenzivan tijekom sva tri dana, dijalozi su bili živi, nerijetko i polemični, ali u tolerantnoj atmosferi uvida u tri temeljna aspekta čovjekove duhovnosti, spoznaje i doživljaja samoga sebe, vlastita svijeta te smisla postojanja. Rasprava je nesumnjivo pridonijela proširenju granica dijaloga između prirodnih i duhovnih znanosti. Brojni radovi govorili su o njihovoj kompleksnosti, i baš zato treba bez granica njegovati dijalog o tim vječnim temama. U završnoj debati naglašena je potreba ponavljanja ovog skupa kroz koju godinu, a o interesu za ove teme svjedočila je i iznimna medijska praćenost skupa.

U ovome prikazu, ni uz najbolju volju, nisu mogla biti prikazana sva izlaganja sa simpozija *Filozofija, znanost, religija*, kojih je bilo oko sedamdeset, a prezentirana su jednim dijelom u plenumu, a drugim i većim dijelom u tri sekcije organizirane po tematskoj i jezič-

noj srodnosti referata. No, kao i svake godine, program *Dana Frane Petrića* i sažeci svih referata objavljeni su u posebnoj publikaciji, a planira se i izdavanje zbornika radova.

Najavom sljedećih glavnih tema *Dana Frane Petrića – Čovjek i kultura* (2007.), *Filozofija i globalizacija* (2008.) te *Filozofija i mediji* (2009.) – kao i daljnjih simpozija o stalnoj temi *Petrić i renesansne filozofske tradicije*, upućen je poziv za buduće doprinose dinamičnom, interdisciplinarnom i pluriperspektivnom radu *Dana*, koji je potvrđen i ovogodišnjim skupom.

Ivana Greguric

15. Dani Frane Petrića – Petrić i renesansne filozofske tradicije

U sklopu petnaestih *Dana Frane Petrića* od 27. do 30. rujna 2006. održan je u Cresu trinaesti simpozij o Petriću u kontinuitetu. Premda ga predsjednik Programskog odbora zna nazvati »komornim« radi manjeg broja izlagača, ovaj simpozij u svim svojim segmentima, a naročito kvalitetom, opravdava svoje trajanje. Ove je godine na simpoziju *Petrić i renesansne filozofske tradicije* održano dvanaest izlaganja, od kojih se deset bavilo Petrićevim djelom, čime se ostvarila osnovna nakana organizatora.

Nakon uvodnih riječi predsjednika HFD-a Mislava Kukoča i predsjednika Programskog odbora Ivica Martinovića, profesor emeritus Ivan Golub održao je uvodno predavanje »Kob groba Franje Petrića: traganja«. Na početku predavanja pozabavio se pitanjem tko je bio kardinal Sv. Jurja u trenutku Petrićeve smrti. Naime, u nekrologiju samostana sv. Onofrija u zapisu o Petrićevoj smrti stoji: »Dana 7. veljače 1597. umro je gospodin Franjo Petrić, filozof presvijetlog kardinala Sv. Jurja, i pokopan je u glavnoj kapeli u grobu gospodina Torquata Tassa«. Predavač je ustanovio da je kardinal Sv. Jurja 1597. godine bio Cinzio Aldobrandini, moćni nećak tadašnjeg pape Klementa VIII. Pošavši od te osnovne spoznaje, Golub je pokušao dokučiti koju je ulogu imao kardinal Aldobrandini u rimskom razdoblju Petrićeva života i prilikom određivanja mjesta Petrićeva ukopa. Drugi je dio predavanja Golub posvetio sudbini zemnih ostataka Frane Petrića. Prilikom obnove crkve 1601. godine Tassov je grob smješten ispod stepenice glavnog oltara crkve Sv. Onofrija u Rimu; zatim je 1875. godine Tassov olovni lijes otvoren, a zemni ostatci pokopani u novom lijesu ispod Tassova spo-

menika. Što se pri tim dvama premještajima Tassovih zemnih ostataka zbililo s Petrićevim ostatcima ne može se sa sigurnošću tvrditi, ali profesor Golub sluti da se kosti našega filozofa još uvijek nalaze u crkvi Sv. Onofrija.

Prva tematska sjednica simpozija pozabavila se ranom recepcijom Petrićeva filozofskog sustava. Češki istraživač renesansne filozofije Tomáš Nejeschleba proučavao je Petrićev utjecaj u srednjoeuropskom prostoru, dok je Ivica Martinović istražio povratnu spregu između recepcije Petrićeve filozofije prirode na njemačkom sjeveru i Apeninskom poluotoku – uz posredovanje jednog hrvatskog filozofa. Nadovezujući se na svoje prošlogodišnje izlaganje o Jesseniusu, Nejeschleba je u izlaganju »Danielus Sennert ut discipulus Iohannis Iessenii« govorio o odnosu dvojice rođenih Wrocławljana, učitelja Johanna Jesseniusa i učenika Daniela Sennerta, usredotočivši se na Jesseniusovu raspravu *De sympathiae et antipathiae rerum naturalium causis*, koju je 1599. godine javno branio njegov student Sennert. Ivica Martinović je u izlaganju »Casmannove *Marinae quaestiones* - izvor de Dominisove polemike s Petrićevim gledištima« prvo upozorio da se Marko Antun de Dominis u svojoj raspravi *Euripus seu de fluxu et refluxu maris*, koja je objavljena 1624. za njegova utamničenja u Andeoskoj tvrđavi, višekratno pozivao samo na *Marinae quaestiones* (1596.) Otta Casmanna, profesora u njemačkom gradiću Stadeu. Budući da je mladi njemački profesor u svojoj povijesti istraživanja morskih mijena često i obilno citirao Petrićevu *Pancosmiju*, de Dominis se uz posredovanje Casmannova djela iscrpno upoznao s Petrićevim gledištima o uzroku plime i oseke, napose o okrugloći morske površine, što je i bila tema de Dominisovih prigovora. U drugom je dijelu izlaganja Martinović usporedio Casmannove i Petrićeve izvore u tumačenju plime i oseke, da bi točno ustanovio koje Petrićeve izvore de Dominis nije mogao upoznati iz Casmannove knjige. Najvažniji je nalaz te analize: de Dominis u Casmannovoj knjizi nije mogao pročitati ništa o raspravi *De occulta causa fluxus et refluxus* Federika Grisogona, koja je Petriću važan izvor.

Usljedio je In memoriam za profesora Eugenea E. Ryana, koji je umro između dvaju Petrićevih simpozija, 18. siječnja 2006. u Greenvillu u Sjevernoj Karolini, SAD. Počevši od 1996., profesor Ryan je gotovo redovito sudjelovao na creskim *Danima Frane Petrića*, a svojim je izlaganjem o Petrićevoj ontologiji i zaključio prošlogodišnji Petrićev simpozij. Gene, kako su ga zvali bliski mu hrvatski kolege, ne samo da je aktivno sudjelovao na *Danima Frane Petrića*, već je i koristio svaku priliku da unaprijedi prisutnost Petrićeva djela

u elektronskom prostoru. O profesoru Ryanu govorili su: Mislav Kukoč o suradnji HFD-a i pokojnog profesora; Tomislav Petković o životu i djelu profesora Ryana, o njihovoj zajedničkoj suradnji, o zadnjim ovozemaljskim trenutcima i pogrebu profesora Ryana; Ivica Martinović o Ryanovu istraživačkom putu do Petrića, o njegovim izlaganjima o Petriću na znanstvenim skupovima, osobito u Cresu, i o mrežnoj stranici *Home Page Patricius* na kojoj je redovito najavljivao naš simpozij i objavljivao mu programe; Hrvoje Jurić o člancima koje je profesor E. Ryan objavio u časopisima *Filozofska istraživanja* i *Synthesis philosophica*, a na kraju se Estella Petrić-Bajlo prisjetila velike energije i ljubavi koje je profesor Gene gajio prema djelu Frane Petrića i prema ljepotama Cresa i Hrvatske.

Na samom kraju prvoga dana održan je Okrugli stol uz izdanje *Opera physical/Radovi iz fizike Marka Antuna de Dominisa*. Početkom 2006. godine izdavačka kuća Lamaro (Split) i HAZU (Zagreb) objavili su knjigu koja sadržava dvije rasprave znamenitoga Rabljanina: *De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et iride* (1611.) i *Euripus seu de fluxu et refluxu maris* (1624.). Na creskom predstavljanju prvi je nastupio Ivan Golub koji je svjedočio o svojim »susretima« s Markom Antunom de Dominisom, od svoje pjesme iz 1976. do nedavnih arhivskih istraživanja. Snježana Paušek-Badždar prikazala je de Dominisove doprinose optici i geofizici iz perspektive povjesničara znanosti. Ivica Martinović, koji je preveo *Euripa*, dokumentirao izvore obiju de Dominisovih rasprava i priredio »Anotiranu bibliografiju o de Dominisovim raspravama *De radiis visus et lucis* i *Euripus*«, govorio je o prirodnofilozofskom značenju *Euripa*. Uz to, upozorio je na još dvije dimenzije de Dominisova djela o morskim mijenama: iz perspektive hrvatske kulture taj je spis dragocjen kao opsežna kritika Petrićevih gledišta, a iz perspektive de Dominisove intelektualne biografije on se doima poput ključa za razumijevanje posljednjeg razdoblja de Dominisova života. Boris Nikšić, koji je transkribirao obje de Dominisove rasprave, govorio je o filološkim poteškoćama s kojim se susretao u svom radu. Na kraju je Ante Maletić, jedan od urednika i izdavača, govorio o teškoćama, ali i zadovoljstvu pri uređivanju dvojezičnoga izdanja važnih rasprava s početka 17. stoljeća.

Drugi dan simpozija započeo je sjednicom o temeljnim filozofskim problemima u Petrićevu tumačenju. Luka Boršić proučio je Petrićevo razumijevanje pojma supstancije. Taj se pojam, nesustavno obrađen u dosadašnjim proučavanjima Petrićeve filozofije, pojavljuje u Petrićevim filozofskim djelima *Discussiones peripateticae* i *Nova de universis philo-*

sophia. Izlagač je, usredotočivši se na *Discussiones*, uočio da Petrić Aristotelov pojam *ousia* 'prevodi' na tri načina: *substantia*, *essentia* i *ens*. Uz to, Boršić je prikazao rezultate svojih istraživanja o tomu što u svom učenju o supstanciji Petrić uzima od svojih neposrednih prethodnika te kako Petriću njegovo učenje o supstanciji služi za kritiku Aristotela. Bruno Ćurko prikazao je Petrićev nauku o vrlini i sreći u njegovu razvoju od 1551. do 1581. godine. U svom prvijencu *La città felice* mladi Petrić tvrdi: »čovjek, da bi bio krepostan, mora živjeti u zajednici s drugim ljudima, a da bi bio sretan, mora biti krepostan.« U dijalogu o časti *Il Barignano*, koji piše ubrzo nakon *Sretnoga grada*, Cresanin obrazlaže kako častan čovjek vođen vrlinom ne može činiti drugo nego dobro. Zbirka dijaloga *Della historia diece dialoghi* iz 1560. godine donosi nam potvrdu pojedinih teza iz *Sretnog grada*, ali i tvrdnju da je mir važan preduvjet za sreću. U dvjema knjigama svojih *Discussiones peripateticae* iz 1781. godine Petrić razmatra ista pitanja želeći ocijeniti Aristotelovu etiku. U *In activa philosophia Aristotelis cum antiquis consensio*, kad istražuje u čemu je Aristotelova etika suglasna s etikom prethodnika, Petrić pokušava dokazati da je jedan dio svog etičkog nauka Aristotel preuzeo od pitagorovaca i Platona i taj mu je dio Aristotelove etike prihvatljiv, dok u *Solutio eorum quae Aristoteles in activa philosophia obiecit* obrađuje Aristotelova etička gledišta, s kojima se ne slaže.

Estella Petrić-Bajlo u svom je izlaganju »Petrić i umijeće 'činjenja' u ranom novom vijeku« prvo podsjetila na povijesno specifični pomak od »bivanja« prema »činjenju«, koji se javlja u ranom novovjekovlju, kako je to Timothy J. Reiss formulirao 1997. godine u knjizi *Knowledge, discovery and imagination in early modern Europe*. Iz perspektive novih književnoteorijskih uvida, prije svega na temelju knjige *Science, reading, and Renaissance literature* (2004.) Elizabeth Spiller, ona je vrednovala Petrićevo razlikovanje između Boga kao stvoritelja i pjesnika kao činitelja. Takav nam Petrićev pristup dokazuje da je on jasno lučio filozofiju od teologije. Naslovivši svoje izlaganje »Petrićevo razumijevanje utjecaja 'nebeske' regije na 'zemaljsku'«, Ivana Skuhala Karaman prvo je sažeto prikazala Petrićevu koncepciju kozmosa, a potom izložila njegov odnos prema zvjezdnoznanstvu odnosno astrologiji. Petrića, istakla je, zanima utjecaj nebeskoga na sve zemaljsko, a ne samo na čovjeka, pa Petrićev interes za utjecaj nebeske regije na zemaljsku treba promatrati u okviru njegove ontološke hijerarhije bića. To je polazište za usporedbu Petrićevih i Plotinovih gledišta.

Sljedeća je sjednica pod naslovom *Dva Petrićeva pristupa Aristotelovu djelu* objedinila dva izlaganja. Ivan Bekavac-Basić nastavio je s komentiranjem pojedinih knjiga Petrićevih *Peripatetičkih rasprava*. Ove je godine u izlaganju »Komentar uz Petrićevu raspravu *Aristotelis cum tribus physiologis dissensio*« uzeo za predmet svoga komentara drugu knjigu trećeg sveska *Discussiones peripateticae*, u kojoj Petrić proučava mjesta gdje se Aristotel razilazi s trima filozofima prirode: Empedoklom, Anaksagorom i Demokritom. Krešimir Čvrljak u svom izlaganju »Aristotelov spis *De audibilibus* u latinskom prijevodu Frane Petrića« ukratko je prikazao sadržaj ovog glazbenoteorijskog spisa. Izlagač se posebno pozabavio priporom je li *De audibilibus* Aristotelov ili, kako to tvrdi suvremeni američki muzikolog hrvatskog podrijetla Palisca, pseudo-aristotelovski spis. Napokon, upozorio je na prva dva izdanja latinskoga prijevoda ovoga spisa: prvi je prijevod napravio Antonio Ermanno Gogavino, a objavljen je posmrtno 1562. godine; drugi je izradio naš Petrić, iako »okorjeli« antiaristotelovac, uvrstivši ga u prvi svezak svojih *Discussiones peripateticae* 1571. godine.

Navečer drugog dana, u sklopu kulturnog programa, Jadranka Brnčić održala je predavanje »O prevođenju. Povodom Chouraquijevih *Deset zapovijedi danas*«, a povodom objavljivanja hrvatskoga izdanja Chouraquijeva remek-djela, koje su s francuskoga preveli i bilješkama popratili predavačica i Krunoslav Pranjić. I ovo se predavanje odlikovalo renesansnom multikulturalnošću. Njime nam je predavačica približila Chouraquijev njegov odnos prema trima monoteističkim vjerama: židovstvu, kršćanstvu i islamu, te njegovu osnovnu tezu da svete knjige tih triju vjera sadržavaju deset besjeda kao »prvu prvcatu« Deklaraciju o dužnostima čovjeka. Slušateljstva se osobito dojmila sposobnost Jadranke Brnčić da protumači osebnost Chouraquijeva prijevoda deset zapovijedi u usporedbi s Jeruzalemskom Biblijom.

Treći dan simpozija započeo je izlaganjem »Simbolizam u renesansnoj alkemijskoj tradiciji« u kojem je Snježana Paušek-Baždar prikazala »alkemijske slikovnice«, kako danas nazivamo renesansne tekstove s alegorijskim crtežima alkemijskih simbolā. Ona je obrazložila zašto u renesansi duhovna komponenta alkemije dosiže svoj vrhunac; naime, u to se vrijeme alkemijski pokus izvodi uz istodobnu duhovnu preobrazbu samog izvođača pokusa, štoviše – uz izravno zazivanje Isusa Krista.

Posljednja simpozijaska sjednica *Odjeci Petrićeva djela u ostvarajima 18. stoljeća* započela je izlaganjem Davora Balića pod naslovom »Jöchero *Allgemeines Gelehrten-Lexicon* o Petriću i ostalim hrvatskim renesansnim filo-

zofima«. On je ustanovio da je u njemačkom leksikonu iz 1750. i 1751. godine obrađeno sedamnaest hrvatskih renesansnih mislilaca. Autor *Lexicon*a najviše je pažnje posvetio filozofima iz protestantskog kruga: Matiji Vlačiću, Andriji Dudiću i Pavlu Skaliću. Kratkim su natuknicama obrađeni Ivan Stojković, Jan Panonije, Klement Ranjina, Augustin Nalješković i Ambroz Gučetić. Zbog veza s njemačkom znanstvenom sredinom u *Lexiconu* se nalaze i Juraj Dragišić, Marko Marulić, Fran Trankvil Andreis i Matija Vlačić Mlađi. Uvršteni su još i Ivan Polikarp Severitan, Juraj Dubrovčanin i Nikola Vitov Gučetić. Balić je podrobno analizirao natuknicu o Petriću, u kojoj je Jöcher, s trideset redaka, znamenitoga Cresanina prikazao kao profesora filozofije, pisca filozofskih djela i prevoditelja s grčkoga na latinski jezik. Zaključno izlaganje na znanstvenom skupu održala je Zlata Živaković-Kerže na komparativnu temu »Odras renesansnih gospodarskih ideja u Slavoniji: Poredbeno istraživanje *Sretnog grada* Frane Petrića i *Kućnika* Josipa Stjepana Relkovića«. Ona je usporedila kako se ta dva djela, koje dijeli gotovo 250 godina, odnose prema materijalnim uvjetima života, premda ih pisci namjenjuju različitim čitateljima: Petrić savjetuje voditelje grada, a Reljković poučava osnovnog proizvođača, seljaka, kućnika. Oba autora dio svog djela posvećuju odgoju novih generacija kako bi se ostvarila društvena zajednica koja brine o objema čovjekovim komponentama – duši i tijelu.

Na završetku Petrićeva simpozija 2006. dogodila se i jedna mala, ali izuzetna svečanost na kojoj je predsjednik Programskog odbora Ivica Martinović gradu Cresu i Creskom muzeju poklonio vrlo vrijedno izdanje Petrićevih *Deset dijaloga o retorici*¹ iz 1643. godine, koje je kupio u antikvara iz kalifornijskog grada San Diega. Neposredno prije darivanja Petrićeve *Retorike* Martinović je održao predavanje »Put rijetkoga Petrićeva izdanja: od Venecije do Kalifornije, od Kalifornije do Cresa«. Ta izuzetno vrijedna donacija potaknula je profesore Goluba i Petkovića da poklone svoje vlastite knjige, a njima se pridružio izdavač Ante Maletić darujući dva primjerka de Dominisovih *Radova iz fizike* Creskom muzeju i gradu Cresu.

Bruno Ćurko

1

Francesco Patritio, *Della retorica dieci dialoghi nelli quali si favella dell'arte Oratoria con ragioni repugnanti all'openione, che intorno a quella hebbero gl'antichi scrittori*, pp. 619–736, u: Della rhetorica tomo quarto, pp. 463–736, u: Giuseppe degli Aromatari (ed.), *Degli autori del ben parlare per secolari, e religiosi opere diverse*. [Parte quarta. Alla rhetorica. Tomo terzo e quarto] ([In Venetia]: [nella Salicata], [1643]).

Prvi kongres palijativne skrbi Hrvatske

U Zagrebu, od 5. do 7. listopada 2006., održavao se Prvi kongres palijativne skrbi u Hrvatskoj. Iako je to upravo prvi kongres te tematike u Hrvatskoj, može se reći da je nastao na temelju dugogodišnjeg rada, entuzijazma, upornosti i požrtvornosti predsjednice kongresa prof. Anice Jušić i njezinog tima. Palijativna skrb u Hrvatskoj još uvijek nije organizirana na način da zadovolji svakodnevne potrebe umirućih pacijenata. Zakon o zdravstvenoj zaštiti spominje obvezu pružanja palijativne skrbi, no nažalost u praksi takva skrb uopće nije organizirana. Hrvatsko društvo za hospicij/palijativnu skrb ulaže velike napore svojim dobrovoljnim radom sa samim pacijentima te nastoji da palijativna skrb uđe u sustav zdravstvene zaštite u Hrvatskoj. Do sada je bilo organizirano pet simpozija hospicija i palijativne skrbi, kao i sastanak pod naslovom *Quo vadis palijativna skrb u Hrvatskoj*. Sam termin održavanja kongresa organizatori su povezali sa Svjetskim danom hospicija i palijativne skrbi koji se obilježava 7. listopada.

Diljem svijeta postoji tendencija starenja populacije, povećanja broja kroničnih bolesti, te oskudan broj educiranih i specijaliziranih službi u palijativnoj skrbi. Pacijenti u terminalnoj fazi svoje bolesti osim zdravstvenih problema iziskuju i dodatnu skrb i suradnju dobro organiziranog i educiranog interdisciplinarnog tima. Osoba koja boluje od neizlječive bolesti i kojoj se približava smrtni čas mora se sama pomiriti s činjenicom i smislom smrti, kao i osigurati egzistencijalna i druga važna pitanja za sebe i svoju obitelj. Međutim, kako je napomenuo Piotr Krakowiak, nacionalni duhovnik hospicijskog pokreta Poljske, prava umirućih nisu dio medicinskog studija, znanja o pravu umirućih ni od koga se ne traže, niti u jednoj disciplini. No *Ars moriendi* potreban je našem društvu kako bi razumijeli smrt i umiranje i prihvatili palijativnu skrb. Obrazujući se o *Ars moriendi* dolazimo do *Ars vivendi* - umjetnosti ispravnog življenja, kaže Krakowiak. Imajući u vidu širinu i interdisciplinarnost palijativne skrbi, organizatori su na taj način i koncipirali slijed izlaganja.

Nakon otvaranja slijedio je blok izlaganja pod naslovom *Mogućnosti integracije palijativne skrbi u postojeći zdravstveni sustav u tranzicijskim zemljama*. Izlagači su bili vodeći djelatnici iz tranzicijskih zemalja. Jacek Luczak (Poljska) govori o "Poljskom putu" nevladine organizacije Prvog poljskog nevladinog hospicija, te donosi regulaciju organizacije i financiranja hospicija i palijativne skrbi koji su utkani u zakon Poljske. Treba isaknuti da MoH regulacija iz 1999. godine predstavlja

palijativnu medicinu kao jednu od specijalizacija, a palijativnu skrb kao specijalizaciju za medicinske sestre. Piotr Krakowiak ističe važnost odgoja i edukacije o problemima kraja života, donosi kratak povijesni pregled hospicijskog pokreta u Poljskoj koji slavi svoju 25. godišnjicu, a započeo je 1981. nakon posjeta Dame Cicely Saunders Poljskoj. Većina hospicijskih programa u Poljskoj temelji se na dobrovoljnom radu uz potporu Katoličke crkve. Danas Poljska ima preko 300 centara hospicijske i palijativne skrbi. I ovaj poljski primjer ističe interdisciplinarni karakter palijativne skrbi kako u samom operativnom dijelu, tako i u financijskom dijelu. Možemo se nadati da će Katolička crkva u Hrvatskoj slijediti primjer iz Poljske i aktivno sudjelovati u osnivanju hospicija na našem području. Nataša Miličević (Beograd) izlaže program koji se temelji na medijskoj kampanji i radu u obliku konzultativnih službi. Takav način rada omogućava da se s najmanjim brojem educiranih profesionalaca pruže usluge najvećem broju pacijenta, čime bi se osigurao kontinuitet zbrinjavanja pacijenta, neformalna edukacija profesionalaca i javnosti, te smanjenje troškova poslovanja. Kao treće uporište programa ističe formalnu edukaciju profesionalaca kroz Školu palijativnog zbrinjavanja.

Više izlagača ističe Re 2003(24), preporuku Komiteta ministara Europske unije državama članicama u vezi s organizacijom palijativnog zbrinjavanja, koja naglašava: postizanje najbolje moguće kvalitete života za bolesnika i njegovu obitelj, bez obzira na godine, etničku pripadnost, ekonomski ili socijalni status te narav bolesti. Odgovornost je vlade da jamči palijativnu skrb i učini je pristupačnom svakome tko je treba, te se traži da vlade članice usvoje politiku, zakone i druge mjere potrebne za suvislu i shvatljivu okosnicu nacionalne politike za palijativnu skrb.

Mirjana Adžić i Miroslav Bojadzijeovski (Skopje) ističu probleme u organizaciji palijativnog zbrinjavanja u Republici Makedoniji vezanih uz nepostojanje preciznih potreba u Makedoniji, nedostatak dokumenata koji reguliraju pristup opijatima i slabost u zdravstvenoj edukaciji. Moguće rješenje vide u donošenju nacionalne strategije, dograđivanju nacionalnih standarda, kao i u podizanju političke volje i svijesti o potrebama specijalizirane palijativne zaštite.

Naslov drugog bloka predavanja postavljen je u pitanju: *Palijativna skrb - bitni kvalitativni pomak u medicini?* Nikola Baš (Zagreb) prolazi kroz zakon o zdravstvenoj zaštiti i njegove nedostatke glede pružanja palijativne skrbi, te ističe poseban problem u *Pravilniku o minimalnim uvjetima u pogledu prostora, radnika i medicinsko-tehničke opreme za obavljanje*

zdravstvene djelatnosti. Jadranka Mustajbegović i Ivan Šklebar (Zagreb – Bjelovar) zaključuju kako organizacija palijativne skrbi predstavlja indikator povećanja kvalitete zdravstvene ustanove, ali i samog zdravstvenog sustava određene zemlje. Autori Marijana Braš i Rudolf Gregurek (Zagreb) ističu važnost interdisciplinarnog hospicijskog tima koji bi bio bez stroge hijerarhije, a vodstvo bi ovisilo o trenutnom zadatku. Navode pojam *liaison psihijatrije* koji povezuje psihijatriju i tjelesnu medicinu, te važnost konzultativnog psihijatra koji bi po njima trebao biti jezgra i pokretač razvoja interdisciplinarnih hospicijskih timova u našoj zemlji. Moramo napomenuti da uloga konzultativnog psihijatra prema autorima u hospicijskom timu odudara od njihove ranije opaske o vodstvu takvog tima. Drugi blok predavanja zaključuje Aleksandar Džakula (Zagreb) svojim izlaganjem o SWOT analizi (Strengths-snaga, Weaknesses-slabost, Opportunities-mogućnosti, Threats-prijetnje) čiji je smisao prepoznati vlastiti položaj i vrijednosti u realnom okruženju te djelovati uvažavajući okolinu.

Popodnevni dio drugog dana kongresa počeo je sekcijom po naslovom *Počeci organizacije palijativne skrbi u Hrvatskoj*. Gordana Pelčić (Krk) izlaganje temelji na *Zakonu o zdravstvenoj zaštiti* te, suprotno od Nikole Baša, ističe mogućnosti koje garantira taj zakon glede palijativne skrbi, a koje su u praksi nažalost neiskorištene. Također se osvrće na interdisciplinarni tim palijativne skrbi i završava izlaganje upitom o mjestu i ulozi bioetike i bioetičara u tom timu, bioetike kao multidisciplinarne znanosti i bioetičara kao koordinatora svih specijalnosti uključenih u taj tim. Morana Brkljačić (Rijeka) predstavlja rezultate istraživanja o potrebama grada Rijeke za hospicijem i palijativnom skrbi koje je pokazalo neupitnu potrebu za istim. Izlagačice Karmen Franović-Marković (Pula), Matija Rimac (Zagreb, u koautorstvu sa Ivanom Kotnik i Anicom Jušić) i Ivana Bandović Ožegović (Pula, u koautorstvu sa Gordanom Špoljar) uputile su slušateljstvo o mogućnostima palijativne skrbi u tim gradovima. Organizacija palijativne skrbi je na leđima dobrovoljaca kojima pripadaju i autorice. Iz njihova izlaganja bila je vidljiva emotivna vezanost, predanost i ljubav prema tom poslu i pacijentima, te borba koju vode za njih. Možemo se i moramo nadati da će njihovi naponi naići na razumijevanje i konkretnu potporu političkih struktura i rukovodećih osoba u našem zdravstvu, te da će palijativna skrb ući u sustav zdravstvene skrbi. Mora se istaknuti izrazito lijepo predavanje Vesne Sertić (Koprivnica, u koautorstvu sa Žarkom Zalar) o ulozi medicinske sestre za planirani otpust.

Slušatelj koji radi u praksi dobio je želju da i njihova regionalna bolnica ima zaposlenu sestru za planirani otpust pacijenata, znajući kako pacijenti često bivaju otpušteni petkom i vikendom kada se zapravo nadu van sustava primarne zdravstvene zaštite te spadaju na skrb hitnih pomoći. Imenovana sestra bi uvela više reda na zadovoljstvo i boljitak pacijenata i samih zdravstvenih radnika.

Blok izlaganja vezan uz edukaciju u palijativnoj skrbi obaviještava slušateljstvo kako su u Hrvatskoj napravljeni prvi koraci, ističe se pomoć i suradnja sa Sveučilištem Kent i timom dr. Davida Olivera. Dr. Oliver i njegovi suradnici imali su više tečajeva u različitim gradovima Hrvatske.

Prvi dan izlaganja je zaključen temama vezanim uz psihološke i duhovne probleme. Važnost i mogućnosti komunikacije u palijativnoj skrbi sistematično i zanimljivo iznijela je Silvija Brkić (Zagreb). O komunikaciji u palijativnoj medicini progovara i Anica Jušić (Zagreb) ističući važnost komunikacije, ali i pomanjkanje stručne i ljudske komunikacije među zdravstvenim jedinicama različite razine, kao i među zdravstvenim osobljem. Progovara o veličini sitnica »koje tkaju tkivo svakodnevnice i čine život sretnim ili nesretnim«. Izlaganje »Bioetika, životni potencijal i interdisciplinarnost« (Miroslav Prstačić u koautorstvu sa Renatom Martinec) otvorilo je mnoga filozofska i egzistencijalna pitanja, no slušateljstvo je, držimo, ostalo zakinuo za moguće odgovore, te mjesto i ulogu bioetike iz samog naslova u timu palijativne skrbi. Prvi dan kongresa zaokružen je koncertom ansambla Cantus u muzeju Mimara, nakon kojeg je organizirano ugodno druženje uz večeru u restoranu Hrvatskog kulturnog kluba.

Petak, 6. listopada, bio je rezerviran za praktične probleme: terapiju boli, liječenje simptoma, rad u interdisciplinarnom timu. Govoreći o problemu boli kod pacijenata s uznapredovalom bolešću, kolege su mogle dobiti niz praktičnih smjernica za svoj rad. Što se tiče izlaganja koja su se odnosila na liječenje simptoma, nedostajao baš taj krajni praktični završetak. Tako je izuzetno izlaganje o suvremenom liječenju dekubitusa dalo informaciju koja sredstva se ne bi smjela koristiti u tretiranju dekubitusa, no nedostajala je informacija koja su sredstva danas najprimjerenija. Međutim i taj manjak informacija može kolege motivirati za kupnju knjige s istom temom. Izlaganje Vesne Mioković i Snježane Bosak (Zagreb) na temu »Palijativna skrb u plućnih bolesnika kroz BUK« izazvao je kod nas koji radimo u praksi dozu zavisti jer na svom terenu ne možemo pacijentu pružiti kućnu posjetu 2–3 puta dnevno. Ni u izlaganju, kao niti u sažetku nije naveden omjer broja pacijenata

na području grada Zagreba koji boluju od kroničnih opstruktivskih plućnih bolesti, kronične restriktivske plućne bolesti, kronične respiracijske insuficijencije i malignoma respiratornog sustava (bolesnici s tim dijagnozama su kandidati za BUK) i onih pacijenata s istim dijagnozama koji su obuhvaćeni u BUK-u. S druge strane je očigledan "visoki standard" jedne skupine bolesnika na jednom području u odnosu na druge.

Dio predavanja vezan uz rad u interdisciplinarnom timu je izuzetno važan jer su izlagači na objašnjavajući način rada tima palijativne skrbi na svom području uistinu dočarali slušateljstvu nužnost timskog rada po pitanju palijativne skrbi. Sofija Kalajić iz Tuzle zamolila je mimo programa kongresa za mogućnost da putem prezentacije pokaže organizaciju palijativne skrbi na području Tuzle, što je bio uistinu dar za slušateljstvo. Njezino jasno i iskreno izlaganje, kao i poziv svim zainteresiranim da dođu u Tuzlu, rezultirao je burnim pljeskom auditorija. Zahvaljujemo kolegama iz Bosne na ponuđenom gostoprimstvu, ali i na znanju kojeg su spremni podijeliti. Iskrene čestitke za dobro obavljen posao! Nakon toga su slijedila predavanja vezana uz rad u Regionalnom hospicijskom centru u Zagrebu. Kolege iz Zagreba su pokazali da struka ima znanja, volju, upornost za organizaciju i rad u palijativnoj skrbi. Međutim dugogodišnji volonterski rad bez potpore rukovodećih struktura koje odlučuju o financiranju ne može polučiti onom organizacijom i standardom kakvu primjerice ima Tuzla.

Zadnji dan kongresa je bio vezan uz temu distanzije, gdje je kolegica Iva Sorta Bilajac u koautorstvu s Ivanom Šegotom (Rijeka), prezentirala knjigu Lea Pessinija *Distanzija – do kada produžavati život?*. U želji za što boljom palijativnom skrbi moramo se zapitati pružamo li pacijentu palijativnu skrb ili provodimo distanziju izlažući pacijenta nepotrebnim terapijskim i dijagnostičkim zahvatima na kraju njegova života. Na taj način vrlo često su pacijenti lišeni dostojanstvene smrti u krugu svojih najbližih. Slijedio je niz izlaganja vezanih uz određenu bolest i skrb o pacijentima oboljelima od te bolesti. Kongres je zaključila prof. Anica Jušić izlaganjem vezanim uz Svjetski dan hospicija i Venecijansku deklaraciju.

Po programu kongresa svaka cjelina je trebala završiti raspravama, no zbog vremenskog ograničenja rasprave su nekad morale biti preskočene. Veoma žive rasprave su bile vezane uz praktične probleme u susjednim zemljama kao i uz iskustva kolega u Hrvatskoj. Iz svih izlaganja može se zaključiti o nužnosti interdisciplinarnog karaktera tima palijativne skrbi na čije vodstvo pretendira pomalo svaka

struka. Moramo istaknuti i nužnost specijalističkog usavršavanja palijativne skrbi kako za liječnike tako i za medicinske tehničare. Za sljedeći kongres palijativne skrbi možemo se nadati da će biti zastupljene konkretne teme iz bioetike.

Organizator zaslužuje pohvalu s obzirom na teme koje su izabrane, a koje pokrivaju interdisciplinarnost palijativne skrbi, organizirano prevođenje na engleski jezik i cjelokupnu atmosferu kongresa. Izloženo je nekoliko mogućnosti u organizaciji palijativne skrbi u Hrvatskoj. Na kraju sjećanje me vuče na pitanje izraelskog kolege voditelja hospicija na jugu Izraela koji je na kraju Bioetičkog okruglog stola u Rijeci prije dvije godine postavio pitanje: "Ali dragi prijatelji što ćete konkretno napraviti popodne i sutra da ova prekrasna predavanja ne ostanu na razini teoretiziranja?". Nešto više od godine dana poslije, unatoč velikoj želji za pozitivnim tonom na kraju ove crtice o Prvom kongresu palijativne medicine, moramo napomenuti da, ukoliko se u ova nastojanja struke ne uključe rukovodeći ljudi u zdravstvu i politici, mi ćemo i na sljedećem kongresu raspravljati o željama u organizaciji palijativne skrbi i iznimnim naporima volontera, a sa sjetom ćemo pratiti izlaganja naših susjeda o onom postignutom u njihovim sredinama.

Gordana Pelčić

Predstavljanje knjige *Radovi, pisma, dokumenti. Počeci psihoanalize u Hrvatskoj* Stjepana Betlheima

18. listopada 2006. u Novinarskom domu u Zagrebu održano je predstavljanje knjige *Radovi, pisma, dokumenti. Počeci psihoanalize u Hrvatskoj*. Autor monografije, Stjepan Betlheim, rođen je 1898. godine, a studirao je u Grazu, Beču, Parizu, Zürichu i Berlinu. Nakon povratka u Zagreb, razvijao je različite psihoterapijske tehnike (hipnozu, narkohipnozu, otvorenu i larziranu sugestiju, kratku psihoanalitičku psihoterapiju, grupnu analizu, psihoanalizu i dr.). Od 1928. bio je član Bečkog psihoanalitičkog društva, a od 1952. izravni član Međunarodnog psihoanalitičkog udruženja. Uz njegovo se ime vežu počeci psihoanalize u Hrvatskoj.

Na predstavljanju su govorili Eduard Klanin (autor uvoda u knjigu), Gordana Lerotić i Ruth Betlheim (urednice knjige) te Albert Goldstein (izdavač).

Nakon što je izdavač zahvalio institucijama i pojedincima koji su omogućili izdavanje knjige, prisutnima se, uvodnim riječima o Stjepanu Betlheimu, obratila Gordana Lero-tić. Naglasila je da je Betlheim bio otvoren za prihvaćanje učenja različitih škola te da radovi označavaju duh drugog vremena, ali i otvaraju područja za nova istraživanja.

Ruth Betlheim, inače kći Stjepana Betlheima, dala je nekoliko napomena o nastanku knjige, o rekonstruiranju kronologije donesenih radova, uvrštavanju fotografija i odabranih pisama te pokušaju oblikovanja atmosfere tog vremena.

Govoreći o Betlheimu kao čovjeku i znanstveniku koji je utro put psihoanalizi kod nas, te o stanju psihoanalize u Hrvatskoj danas, Eduard Klain je, među ostalim, rekao da je lakše pisati nego govoriti o Betlheimu jer govorenje predstavlja izdaju nečeg intimnog što povezuje psihoanalitičara i psihoanalizanta.

Na kraju je, nakon spomenutih govornika, profesorica psihoanalize Eugenija Cividini-Stranić istaknula važnost izlazenja ove monografije i za sadašnjost i za budućnost.

**Natalija Fabić
Iva Mihalić**

Predstavljanje knjige Žarka Paića Slika bez svijeta

U Zagrebu je 27. listopada 2006. godine, u zgradi Društva hrvatskih pisaca, predstavljena nova knjiga našeg suvremenog filozofa Žarka Paića (glavni urednik časopisa *Tvrđa*, profesor na Tekstilno-tehnološkom fakultetu, pisac nekoliko knjiga) – *Slika bez svijeta*. Na predstavljanju su uz Zorana Roška, glavnog urednika časopisa *Zarez*, knjigu predstavili Dražen Katunarić, glavni urednik časopisa *Europski glasnik*, te sam autor.

Prvi je o knjizi govorio Dražen Katunarić, koji je preuzeo i ulogu medijatora cijele promocije. Uzevši kao inicijalnu ilustraciju Balzacovu priču *Nepoznato remek-djelo*, smisao njezine poante povezo je s novom Paićevom knjigom *Slika bez svijeta*. Ona govori o suvremenoj umjetnosti kao vidu ikonoklazma, što je po Katunariću dobro postavljena povijesna i problemska perspektiva koja se sastoji u razobličavanju suvremene umjetnosti kao lišene svoje biti. Ikonoklazam u suvremenoj umjetnosti ukazuje na to da njezin problem ima korijene u neriješenim religioznim pitanjima. Time se otkriva problem mržnje prema

slici, problem zabrane prikazivanja, koji je povijesno sedimentiran u onome religiozno najbitnijem – u pokazivanju slike Boga (židovstvo, a posebno rigidno islam). Kršćanstvo je u tom smislu nešto drukčije od ostalih religija, jer je ljubav prema Bogu uvijek povezivalo s ljubavi prema čovjeku, a to je presudno za zapadnu umjetnost, pošto uključuje inkarnaciju. U povijesnim i umjetničkim razdobljima od renesanse do prosvjetiteljstva to je posebno naglašeno, a nakon njih vraća se starovjekovna mržnja prema slici, koju možemo nazvati suvremenim ikonoklazmom. Po Katunariću, Paić tu proširuje ideju apstraktnosti umjetnosti, jer u njoj vidi odricanje od slike kao nastojanje da se ono promijeni u događanje. Ono, pak, postaje fetišiziranje objekta koje vodi u transparentiju slike bez vremena i prostora, pri čemu ona ipak fascinira. No, prema Katunariću, za Paića je kritički moment u tome da slika ima povijesnu i kulturnu dimenziju. Upravo se stoga pad suvremene umjetnosti očituje u povratku društvu spektakla (ikonoklazma).

Drugi predstavljač, Zoran Roško, istaknuo je da je sama pojava Paićeve knjige događaj za sebe, jer naspram uobičajene filozofske produkcije predstavlja iskorak. Za njega, Paićevi su tekstovi gusti, teorijski visokostrukturirani, ozbiljni i moderni. Ono o čemu njegova knjiga govori jest suvremena kriza *samorazumijevanja*, koja na taj način progovara i o mjestu suvremene umjetnosti. Slike su u toj suvremenosti poput informacija koje više prikrivaju negoli pokazuju, čime umjetnost ne nalazi jasan smisao, jer je ima posvuda i nigdje. Roško ukazuje na to da Paić tematizira suvremeno stanje u kulturi, gdje se traži novo znanje o slikama, no ne i nova slika. Slika sama više ne odslikava svijet i postaje bespredmetna. Ne upućujući ni na kakvog transcendentnog označitelja, ona se utapa u znanstveno-tehnički svijet estetiziranog postindustrijskog društva. Tako nastaje svijet bez slike, ali i slika bez svijeta. Ono što slijedi iz ovakva razvoja jest kiborgizacija života koji priječi samorazvoj novoga kao vida samostalnosti. Postmoderna je u tom povijesnom kontekstu samo nastavak avangarde drugim sredstvima. Ona otvara prostor vremena biopolitike umjetnosti, što predstavlja njezin dovršeni ikonoklazam. Svaki konzervativni pristup tom problemu, naglasio je Roško, bespredmetan je, jer nužno završava u mračnom i pesimističnom tonu postajući potragom za transhumanističkim idealima (primjerice, za postljudskim identitetom). Upravo je tim pitanjem ljudskosti Roško završio svoju prezentaciju knjige, pitajući Paića nisu li njegovi stavovi previše pesimistični.

Žarko Paić je, kao autor, ali i posljednji predstavljač svoje knjige, ponajprije naglasio da

njegov stav o suvremenoj umjetnosti nije obojen pesimističnim tonom. Za njega je riječ o bitnoj povijesnoj situiranosti problema suvremene umjetnosti i društva. Ističe da u suvremenosti umjetnik više ne postoji kao subjekt, i tu je zapravo riječ o začinjanju društva spektakla, pri čemu se javlja problem vremena u kojem je život postao estetizirana slika. Takva razmišljanja, argumentira Paić, ne sadrže ni pesimizam ni optimizam, odnosno on se ne bavi umjetnošću kako bi zauzeo vrijednosni stav. Ono što je pravi problem za Paića jest pitanje: može li umjetnost ostvariti novi svijet kao što je oduvijek činila? Naime, temelj suvremenoga života postala je kultura koja ga uništava, jer je kroz nju on estetiziran i proizveden, te kao takav potkopava umjetnost.

Navedena problematiziranja otvorila su na kraju ove prezentacije i diskusiju u kojoj je uz predstavljače sudjelovala i publika. U njoj je Paić, odgovarajući na neka pitanja, još više istaknuo neke aspekte knjige. Ponudio je daljnje razumijevanje umjetnosti u suvremenom obratu gdje se tehnologija pojavljuje kao umjetnost, a umjetnost kao tehnologija (Katunarićevo pitanje o mogućoj rigidnosti suvremene umjetnosti). Na kraju je poantirao kako se zapravo suvremeni problem umjetnosti dade sažeti u pitanje: je li moguće otvoriti pitanje o načinu naznake uloge koju je imala, a da se pritom o njoj nema suvremeni ciničan ili pesimističan stav, kakav primjerice ima francuski filozof Jean Baudrillard?

Snježan Hasnaš

Obilježavanje Svjetskog dana filozofije u Zadru

U četvrtak i petak, 16. i 17. studenog 2006., u Zadru je četvrti put obilježen Svjetski dan filozofije. Ovog puta manifestacija je održana u organizaciji Zadarskog filozofskog kruga. Naime, 14. studenog osnovan je prvi ogranak Hrvatskog filozofskog društva, i to upravo u Zadru, na inicijativu Bruna Ćurka (Institut za filozofiju, Zagreb) koji je zajedno sa Josipom Ćirićem (Sveučilište u Zadru, Odjel za filozofiju) već četvrti put bio organizator Dana filozofije. Ove je godine program obilježavanja obuhvatio osam predavanja objedinjenih temom *Filozofija i interdisciplinarnost*, s ciljem ukazivanja na ispreplitanje filozofije s ostalim znanstvenim disciplinama. Manifestacija se održavala u multimedijalnoj dvorani Gradske knjižnice.

Predavanja je otvorio Mislav Kukoč, najprije kratkim prikazom djelovanja Hrvatskog filozofskog društva i podrškom osnivanju Zadarskog filozofskog kruga. »Globalizam i multikulturalnost« bio je naslov predavanja koje je Kukoč započeo s naglaskom na interdisciplinarnom pristupu proučavanja tih dvaju fenomena. Iznoseći mišljenja, definicije i istraživanja vodećih teoretičara XX. stoljeća poput Wallersteina, Huntingtona i Giddensa, te svoja vlastita u vezi sa zapadnom kulturom i njezinim utjecajem na fenomene globalizacije, uočava se promjena multikulturalne svijesti, odnosno rekonceptualizacija multikulturalnosti – prijelaz s pojave *melting pota* na pojavu *mixing bowla*. Sukob civilizacija gleda se kao jaz između ideologija što ih je stvorila zapadna civilizacija i religija kao proizvoda nezapadnih civilizacija.

Hrvatski filozof i teolog Juraj Dragišić bio je tema predavanja Bruna Ćurka, koji je dao vrlo iscrpan prikaz života i djela te istaknute ličnosti 15. i 16. stoljeća. Osim što je imao visoke funkcije u svojoj sveučilišnoj i crkvenoj karijeri, Juraj Dragišić anticipirao je ideje svog vremena i obradio ih u nizu djela na polju filozofije, teologije i logike, govoreći u njima o problemima autentičnosti proroka, slobode volje i reformama unutar crkve kao potrebe za obnovom kršćanstva.

Usljedilo je predavanje »Kompjutorska paradigma kognicije« Ruže Kovačević. Korijeni kompjutorske teorije – koji sežu još od Leibniza, preko matematičke logike Boola, Cantora, Fregea i Russella do Gödela i Turinga – doveli su do uvođenja paradigme obrade informacije u psihologiju, te nešto kasnije u filozofiju. Prikazane su glavne struje kompjutorskog pristupa unutar umjetne inteligencije kao discipline kognitivne znanosti: klasična i konekcionizam te njihove prednosti i nedostatci.

Estella Petrić-Bajlo, s Odjela za engleski jezik i književnost Sveučilišta u Zadru, predstavila je svoje recentno istraživanje o Frani Petriću na engleskom govornom području. Između ostalih autora koji se bave tim najistaknutijim hrvatskim renesansnim misliocem, istaknula je autoricu T. J. Reiss. Petrić-Bajlo došla je do zaključka kako je Frane Petrić imao istaknutu ulogu ne samo u znanosti svoga vremena već je njegova uloga u povijesti znanosti bila ključna u promjeni paradigme sa srednjovjekovne na novovjekovnu znanost, prvenstveno na području fizike i u pitanjima prirode prostora. Engleski i američki autori uočavaju kako Petrićeve ideje kasnije razvijaju fizičari poput Newtona.

Drugoga dana, prvo predavanje, na temu »Terorizam i sloboda«, održala je Marita Brčić sa

Sveučilišta u Splitu. Suvremena percepcija terorizma vezuje se isključivo uz napad(e) na liberalizam zapadne demokracije. Pojedinci se u tim zemljama nalaze u dvostrukoj situaciji: s jedne strane su žrtve samog terorizma, a s druge sve veće kontrole legitimne vlasti koja se protiv njega bori. Uslijed održavanja sigurnosti, provodi se proces »oslobađanja od slobode« građana koji zapravo trpe dvostruki terorizam.

Rafaela Šejčić, s Odjela za ruski jezik i književnost Zadarskog sveučilišta, održala je predavanje o »Imenovanju kao pokušaju dehumanizacije ličnosti u totalitarnom društvu«. Na primjeru antiutopijskog romana *Mi* ruskog književnika Jevgenija Zamjatina, u kojemu su imena glavnih likova šifrirana na sličan način kao imena logoraša, Šejčić je u svom izlaganju pokazala kako, iako naizgled lišena konotativnih značenja, imena ipak pokazuju određena obilježja likova, a to je skriveno značenje zapravo u službi karakterizacije likova. To svjedoči o neuspjehu totalitarizma da uguši individualnost.

»Freudovski ratovi« bili su tema predavanja Josipa Čirića. Freudove teorije – koje su zadužile mnoge znanstvene discipline – ali i način na koji ih je iznio doveli su do toga da je kroz povijest Freud prikazivan kao kontroverzna ličnost. Bilo je dosta onih koji su napadali njegova stajališta i onih koji su se na njega nastavljali. Međutim, uz zasluge što ih Freud ima na području znanosti, uočava se iskričljavanje njegove teorije, za koje su zaslužni upravo »frojdoenci«. Čirić je dao transparentan prikaz tih dviju struja, s jedne, te Freudova učenja, s druge strane.

Posljednje predavanje održao je Pavo Barišić, pod naslovom »Demokracija i pravednost«. S kratkim prikazom pojma pravednosti, kojeg nalazimo u djelima Platona i Aristotela, te teoretičara klasičnog liberalizma, te distinkciju personalne i političke pravednosti, vezuje se pojam demokracije u smislu zahtjeva najveće mjere jednakih temeljnih prava i sloboda. U demokratskim društvima, institucionalna se sastavnica dopunjuje personalnom, pa se može govoriti o pravednosti i kao kreposti pojedinca i kao kreposti socijalnih institucija. Zadarski studenti filozofije, koji su činili većinu publike na ovogodišnjim Danima filozofije, sudjelovanjem su dobili cijeli spektar tema i perspektiva koje još jednom ukazuju na nezaobilaznost filozofiranja u aktualiziranju djela hrvatskih filozofa (kao što su Juraj Dragišić i Frane Petrić); predmetima suvremene znanosti (kao što je umjetna inteligencija); društvenim promjenama (kao što je globalizacija i multikulturalnost te pojava terorizma); problemima demokratskih društava (pitanje pravednosti); književnosti (kao što je

problem imenovanja u književnim formama); te psihološke paradigme u filozofiji.

Ruža Kovačević

Predstavljanje knjige *Recto & verso* Ljerke Schiffler

U maloj dvorani Hrvatskog glazbenog zavoda 21. studenog 2006. održano je predstavljanje knjige Ljerke Schiffler *Recto & verso*, koju je objavio izdavač ArTresor.

Umjesto uvodnih riječi, Nada Subotić pročitala je nekoliko ulomaka iz knjige, nazvavši je ujedno i *knjigom tišine*.

Recenzent Igor Zidić konstatirao je nemogućnost određenja žanra ove knjige u kojoj se miješaju i isprepliću filozofija, književnost, glazba i likovnost. Knjiga je pisana u nesistematičnoj formi koja je danas, po Zidiću, možda jedina preostala forma. Radi se o marginalnim zapisima, kolažu, »tihovanju«, usputnim bilješkama potaknutim slikom, tonom, čitanjem, putovanjima, koje govore o svemu onome što čini život i u kojima je jasno da je pisac erudit, ali ne bira se takvim isticati. U tekstu se javlja neizostavan osjećaj izgubljenosti čovjeka i dvojbe o umjetnosti u modernom svijetu, što proizlazi iz autorčinog bavljenja prošlošću filozofije i umjetnosti. Svi navedeni citati zapravo su postali tekst Ljerke Schiffler jer su u cjelokupnosti knjige funkcionalni; oni prestaju biti citati sa strane i postaju neizostavan dio knjige. Ova knjiga, zaključio je Zidić, pokazuje kako se može govoriti tiho, a uvjerljivo i sugestivno, odnosno ne nuditi odgovore nego pomoći da se postavi pravo pitanje.

Urednik knjige Bojan Marotti govorio je o žanrovskoj odredbi fragmenata, koja se nalazi i u podnaslovu knjige. Danas, kada se svijet razumije i nadaje fragmentarno, a fragment je istovremeno zasebno cjelovit i dio konteksta, fragment je logičan izbor žanra, a istovremeno i nastavak filozofske tradicije.

Autorica je govorila o svojoj knjizi kao o monologu, fusnoti, marginaliji znanstvenog i književnog rada, kao o pisanju s naličja, kao jednom doživljaju svijeta.

Predstavljanje je zaokruženo još jednim čitanjem ulomaka te glazbom u izvedbi pijanistice Hrvojkje Mihanović Salopek i tenora Želimira Puškarića.

Iva Mihalić

Predstavljanje četiriju knjiga Tončija Matulića

U dupkom punoj dvorani Tribine Grada Zagreba na Kaptolu, 23. studenoga 2006. održano je predstavljanje četiriju novih knjiga Tončija Matulića, predavača moralne teologije na zagrebačkom Katoličkom bogoslovnom fakultetu. Knjige je objavio Glas Koncila.

O prvoj su knjizi, naslovljenoj *Bioetički izazovi kloniranja čovjeka. Filozofsko-teološko tematiziranje*, govorila tri predavljaca.

Draško Šerman, sa zagrebačkog Medicinskog fakulteta, govorio je o prvome dijelu u kojemu autor tumači sve relevantne biomedicinske činjenice i objašnjava pojmove suvremene biologije razvitka i reprodukcije sisavaca, nužne za shvaćanje same problematike. U prvome poglavlju autor problematiku smješta u kontekst vremena i društvenog ozračja u kojemu se o njemu govori. Iduća tri poglavlja analiziraju biomedicinske činjenice i biotehničke mogućnosti kloniranja, dok se u petomu poglavlju pruža kratka analiza šireg znanstvenog konteksta kloniranja i naglašava kako je praksa genetičkog inženjerstva udarna igla biotehnoške revolucije. Šerman je veliki dio vremena posvetio dokumentu UNESCO-a koji se protivi kloniranju – *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskom genomu i ljudskim pravima*, te razmišljanjima Davora Soltera o nemogućnosti i nepraktičnosti kloniranja.

Stjepan Baloban, sa Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, istaknuo je kako drugi dio knjige propituje odnos između biotehničke prakse kloniranja čovjeka i nekih društvenih pojava, ideoloških i vrijednosnih pogleda kao i filozofskih stremljenja koja bitno utječu na oblikovanje svijesti i savjesti suvremenog čovjeka. Baloban je naglasio da se jasno pokazuje koliko je za tematiku kloniranja, posebno reproduktivnog humanog, važno poznavati cjelokupnu društvenu situaciju i cjelovito informirati javnost o svemu onome što se na znanstvenoj razini događa u vezi sa kloniranjem. Četvrti je dio knjige poziv na filozofsko-teološku raspravu o statusu čovjeka kao osobe i u tom kontekstu tematiziranja pojedinih pitanja, primjerice metafizičke naravi čovjeka kao osobe te ljudske naravi. Autor izvodi etičku refleksiju o humanom kloniranju, iz koje proizlazi njegov jasan stav protiv humanog kloniranja, bilo reproduktivnog ili tzv. terapijskog, a za poštivanje čovjeka kao osobe od početka, tj. trenutka začeća pa sve do prirodne smrti.

Treći je dio knjige, o katoličkom tematiziranju kloniranja čovjeka, predstavio Marijan Biškup, također sa Katoličkog bogoslovnog fakulteta. U prvom poglavlju Matulić piše o

sintezi katoličkog nauka protiv reproduktivnog kloniranja čovjeka – o dostojanstvu braka i rađanja te dostojanstvu ljudskog života u nastajanju. O katoličkom vrednovanju reproduktivnog i terapijskog kloniranja raspravlja u drugom poglavlju, gdje donosi i analizira neke crkvene dokumente. O teologijskom razjašnjenju katoličkih argumenata govori u trećem poglavlju. U četvrtom tumači logičke strukture neoliberalnog osporavanja katoličkih argumenata, dotičući vrlo delikatno pitanje djelovanja vjernika u pluralističkom i demokratskom društvu dok u posljednjem petom poglavlju govori o prirodi, koja je za teologiju stvorenje, a ne objekt za manipulaciju, te o pojmovima kao što su »prirodnost«, »ljudska narav« i »tehnika«.

Ivan Cifrić, profesor sociologije na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, govorio je o tri sveska Matulićevog *Vodiča kroz bioetiku*. Istaknuo je pritom kako su etička pitanja ključ današnjice jer ili će etika slijediti tehniku ili će biti temelj tehnike, za što je sâm pledirao, ističući kako *Vodič* polazi iz kršćanske pozicije. Autor izlaže razumljivim jezikom, otvoreno, uključujući i mogućnost polemike. Prvi svezak – *Oblikovanje identiteta bioetičke discipline. Etička svijest za opstanak u budućnosti* – u šest poglavlja prikazuje novost znanosti bioetike. Cifrić ovdje, kao ključno, naglašava pitanje njezine kontrole. Drugi svezak – *Život u ljudskim rukama. Nova biologija i biotehničko revolucioniranje života* – u sedam se poglavlja dotiče ponajprije promišljanja o biocentrizmu i antropocentrizmu, genetičko-inženjerskim pothvatima te ekološkoj svijesti. Posljednji svezak – *Medicinsko prevrednovanje etičkih granica. Svetost života priklještena između autonomije i tehnicizma* – u sedam poglavlja promišlja o industriji rađanja i umiranja, smislenosti života, njegovoj svetosti i nepovredivosti. Obilježje čitave trilogije jest i njena enciklopedičnost, kao i autorov stav iz kojega se razaznaje da su knjige pisane angažirano. U području bioetike Matulićeva su djela ono najbolje što je u nas napisano te sadržavaju implicitnu kritiku modernog društva, istaknuo je Cifrić.

Ivan Bakran, sa zagrebačkog Medicinskog fakulteta, skrenuo je pažnju na nametnu agresivnost globalizma u današnje vrijeme te istaknuo kako je veliki društveni problem to što je izgubljen oslonac u obitelji. Pročitao je zatim i nekoliko zanimljivih autorovih misli, primjerice, iz poglavlja »Pobačaj – spona liberalizma i komunizma«.

Na kraju predstavljanja autor se zahvalio svim predstavljačima, kao i izdavaču Glasu Koncila, u čijem je istoimenom časopisu šest godina svakoga tjedna pisao kolumne koje su ovom prigodom objedinjene u objavljene

noj trilogiji. Istaknuo je da katkada nije bilo lako surađivati naprosto zbog same strukture medija u kojemu je objavljivao. To je za posljedicu imalo skraćivanje tekstova i naslova, uslijed čega bi i autorove izvorne misli dobivale sasvim drukčiju, katkada i suprotnu konotaciju, čega uredništvo katkad nije bilo dovoljno svjesno.

Valja spomenuti i da su događaj uveličale izvedbe nekoliko djela Čajkovskog i Rahmanjinova, između nastupa pojedinih predstavljača.

Ivan Tomljenović

Simpozij »Filozofija i psiha. Povodom 150. obljetnice rođenja Sigmunda Freuda«

U organizaciji Hrvatskog filozofskog društva, u dvorani Školske knjige u Zagrebu, održan je 23. i 24. studenog 2006. simpozij *Filozofija i psiha*.

Simpozij je otvorio Mislav Kukoč, predsjednik Hrvatskog filozofskog društva, rekavši da je skup organiziran povodom 150. godišnjice rođenja Sigmunda Freuda, a da je naslovna tema – koja polazi od Freudova djela, ali ga i nadilazi – u tradiciji interdisciplinarnih i pluri-perspektivnih simpozija Hrvatskog filozofskog društva.

Željka Matijašević, predsjednica Organizacijskog odbora simpozija, naglasila je da je namjera ovog skupa kako promišljanje Freudova nasljeđa tako i razmatranje složenosti filozofskog poimanja duše, koje je uvelike bilo izmijenjeno Freudovim uvidima, jer nakon Freuda dušu poimamo kao misleću, a spoznaju kao emocionalnu.

Željko Loparić (São Paulo), ugledni brazilski filozof hrvatskog porijekla, stručnjak za teme iz dodirnog područja filozofije i psihoanalize, u svom je predavanju tematizirao aspekte promjene u paradigmi psihoanalize, na osi Freud – Winnicott. Naglasio je Winnicottov zaključak da postoje problemi koji bi se trebali moći riješiti unutar Freudove psihoanalize, a ne mogu se riješiti, zbog čega je svojevremeno došlo do krize u psihoanalizi, koju je Winnicott nastojao nadići. Winnicott je, naime, primijetio da mnogi problemi koje je Freudova psihoanaliza ispostavila nisu povezani sa seksualnošću jer je ona samo dio procesa čovjekova sazrijevanja. Odgovore treba tražiti i drugdje, u pred-seksualnoj fazi, primjerice, u problemima koji nastaju u odnosu majke i dojenčeta, i to zbog problema majki, nakon

čega se dijete ne može s njom afektivno povezati (na primjer, kada je majka u depresiji).

Stanislav Matačić (Zagreb), jedini psihoanalitičar-praktičar na ovome skupu, izložio je referat pod nazivom »Treće stoljeće psihoanalize«, dajući zanimljiv uvid u današnju psihoanalitičku praksu i društveni kontekst psihoanalitičke teorije. Postavio je pitanje je li psihoanaliza zaista u krizi kako to često prezentiraju mediji i ustvrdio da se iza napada na psihoanalizu zapravo krije interes da se sve govorne terapije proglase nedjelotvornima kako bi se potrošače usmjerilo prema farmakologiji. Danas je psihoanaliza drugačija, smatra se promatranjem psihe pacijenta i analitičara u odnosu, a psihoanalitičar je kreativni umjetnik koji igra misaone igre s pacijentom, kreirajući novi lik s kojim se pacijent može identificirati.

Željka Matijašević (Zagreb), izlažući referat »Psihoanaliza i *new age*«, navela je kako je očigledno da su oni koji proglašavaju nedjelotvornost psihoanalize skloni preneglašavati djelotvornost *new agea*, kao i da su neke od opasnosti koje proizlaze iz takvog shvaćanja apoteoza izmijenjenih stanja svijesti, urušavanje ega i provala nesvjesnog. Pretpostavka je da je moderni čovjek bolestan jer je izoliran i ne koristi svoj mozgovni potencijal. Za razliku od Freuda, obilježje je *new agea* da ne postoji granica između svjesnog i nesvjesnog te da su duševni bolesnici posebni i odabrani. *New age* pokret danas u velikoj mjeri slijede ljudi visoke kupovne moći, koji usvajaju geslo »živi dugo, uspješno i intenzivno«, iza čega se nerijetko krije narcizam, volja za moć i psihološkom kontrolom te osobnom preobrazbom koja bi trebala završiti divinizacijom.

Cilj rada Barbare Stamenković (Zagreb), »Psihoanaliza kao dar govora psihi«, bio je da se, govoreći o Foucaultu, Lacanu i Felman, psihoanalizi vrati njezine zasluge i da se odbaci suvremeno nepovoljno shvaćanje psihoanalize. Upravo je egzistencijalna filozofija, na kojoj se temelji niz psihoterapijskih praksi (nazivanih »egzistencijalnim terapijama«), mjesto na kojem se sastaju filozofija i psihologija i koje bi moglo predstavljati osnovicu za revitalizaciju psihoanalize.

U referatu »Ko/relacije psihoanalize i filozofije« Ljubomir Radovančević (Zagreb) opisao je odnose Freudove teorije i pojedinih tendencija u filozofiji, zaključivši kako su one oduvijek bile upućene jedna na drugu. Freud je, pored velikih zasluga za psihologiju i psihijatriju, svojim otkrićima pridonio i dolasku do novih spoznaja u filozofiji.

Diskusija nakon ovih izlaganja ukazala je na razliku između psihoanalize kao znanosti i

psihoanalize kao umijeća, a potom se raspravljalo o negativnim stranama *new agea* koji je postao unosni proizvod, što je uzrokovano i nepovjerenjem u znanstveno-tehničku racionalnost te opasnostima njezine dogmatske usmjerenosti.

Druga je sesija, u kojoj je Freudov doprinos promatran kroz radove Fromma i Lacana, započela izlaganjem Slobodana Sadžakova (Novi Sad), »Fromova kritika Frojda«. Sadžakov je naglasio da je Fromm Freudovu veličinu vidio ponajprije u analizi nesvjesnog, smatrajući da Freudovo objašnjenje odnosa djeteta s majkom treba prevesti u sferu međuljudskih odnosa.

Gordana Bosanac (Zagreb), u referatu »Mogu li Lacanove pretenzije nadilaziti filozofiju duha?«, također je govorila o epohalnom značaju Freudova doprinosa razumijevanju nesvjesnog, kojim je razobličeno svako hipokrizijsko zlorabljenje ljudskog bića, čak i pomoću legitimnih sredstava moći. No, Freudovoj teoriji i praksi izmiče patrijarhalni odnos, koji je Freud smatrao samorazumljivim, uzimajući dominaciju jednog spola kao prirodni poredak stvari. Autorica je, u tom smislu, oštro kritizirala i Lacana jer je on dodatno produbio antinomije Freudove teorije primjenom patrijarhalne matrice, smatrajući da je falus povlašteni označitelj.

Snježan Hasnaš (Zagreb) je u izlaganju »Psihoanaliza – između filozofije i pozitivizma psihologizacije« uočio utjecaj Merleau-Pontyja na Lacana i interferenciju psihoanalize i filozofije. Lacan razlikuje subjekt refleksije od subjekta želje i smatra da se psihoanaliza bavi razradom pojma subjekta.

Martina Žeželj (Osijek) govorila je o »Freudovoj distorziji tradicionalnog filozofskog objektnog odnosa«. Psihoanaliza je poljuljala poziciju subjekta i svijesti te ukinula tradicionalnu dominaciju svijesti. Za Freuda je želja postala pokretač subjekta, a subjekt cilj analiziranja.

Cilj rada »Kartezijanski subjekt kao subjekt lakanovske psihoanalize« Ane Štambuk (Zagreb) bilo je prikazivanje veze između ludila i kartezijanskog *cogita*. Mogućnost ludila potrebna je filozofiji kao ono Drugo prema čemu se ona postavlja, tako da je ludilo nužna pretpostavka filozofskog diskursa.

Spahija Kozlić (Zenica) započeo je tvrdnjom da pokušaji definiranja svijesti ne daju konačne odgovore. Pod naslovom »Duša u okrilju racionalnosti« Kozlić je kritizirao samosvijest, čija je funkcija postizanje racionalnosti. Samosvijest postaje dodirnim problemom kojim se istovremeno bave filozofija, psihologija i teologija, dok vrijeme dehumanizacije i

globalnog terora postavlja mogućnost i za nasilno formatiranje uma te ukidanje slobodne volje.

Bernard Harbaš (Zenica) je u referatu »Psihoanaliza i jezični okret« razmatrao jezik, koji Lacan smatra nesvjesnim. Jezikom se, lakanovski rečeno, subjekt vraća u realno, promatra se kroz metaforizaciju smisla, jer Lacan inzistira na primatu označitelja.

Luka Bekavac (Zagreb) je u radu »Jacques Derrida – tri susreta s psihoanalizom« prikazao Derridinu kritiku psihoanalize i utjecaj psihoanalize na njegovo mišljenje. Za Derridu je sadržaj svijesti prisutnost koja se naknadno rekonstruira kroz čitanje tragova, dok Freud smatra da je pismo nešto što je izvanjsko svijesti, što »kviri« značenja.

Joško Žanić (Zagreb) je problemu duše i psihičkoga pristupio iz perspektive Carnapovih ranih spisa, prikazavši pritom Carnapovo shvaćanje duše u različitim aspektima: analiza riječi »duša«, analiza dostupnosti i realizma tuđih psihičkih procesa.

U posebnoj su sesiji radove izlagali studenti zagrebačkog Filozofskog fakulteta: Igor Bezinović (»Jesu li Freudove teorije znanstvene?«), Branislav Oblučar (»Koliko Edipa? Psihoanalitičko čitanje Sofoklovih tragedija *Kralj Edip* i *Edip na Kolonu*«) i Iris Cvetešić (»Usporedna analiza socijalnopsiholoških problema u industrijskom društvu iz aktualnosti vremena Arnolda Gehlena sa socijalnopsihološkim problemima post-doba današnjice«).

Igor Bezinović izložio je skice negativnih kritika Freudovih teorija, navodeći i stav da psihoanaliza popularnost duguje atraktivnosti originalnih teza. Negativno se vrednuje pre naglašavanje bioloških determinanti ljudskog ponašanja, kao i utjecaj Freud djetinjstva. Prema nekim interpretacijama Rang je gomilao hipotezu na hipotezu, zbog čega njegova teorija nema pravo znanstveno utemeljenje. Iz te perspektive, psihoanaliza bi se trebala revidirati u smjeru znanosti, a nesvjesno bi se moralo zamijeniti biologističkim teorijama.

Branislav Oblučar, kroz pristupe Shoshane Felman i Alenke Zupančič, koje interpretiraju Sofoklove drame, prikazao je stanje u psihoanalitičkoj teoriji nakon Freuda. Felman je pritom psihoanalitičkoj problematici pristupala iz perspektive performativnog pripovijedanja, a Zupančič koncentrirajući se na pojam Realnog.

Iris Cvetešić govorila je o Gehlenu kao utemeljitelju filozofske antropologije i Freudovu kritičaru koji ne prihvaća tezu o nelagodi u kulturi, smatrajući da su institucije prisutne iznutra, a ne nametnute.

Nakon posljednje skupine predavanja prvog dana simpozija, održano je predstavljanje knjige *Filozofija i rod*, zbornika radova sa istoimenog skupa, održanog u organizaciji Hrvatskog filozofskog društva i Ureda za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske 2004. godine. Hrvoje Jurić, jedan od urednika (uz Gordanu Bosanac i Jasenku Kodrnja), naglasio je da je zbornik rezultat prvog frontalnog susreta akademske filozofije i feminizma, odnosno prvog simpozija koji u velikom opsegu »na terenu filozofije« progovorio o temi roda. Ovaj zbornik pokazuje kako funkcionira interdisciplinarnost i pluriperspektivnost u praksi, objedinjuje i posreduje različite discipline i pristupe, otvara transrodne teme, te nudi različita feministička čitanja filozofije, kulture i umjetnosti. Jasenka Kodrnja, jedna od urednica zbornika, govorila je o filozofiji, koja se, s jedne strane, poima kao ljubav prema mudrosti, a s druge strane, isključuje ženu kao subjekt. U tom smislu, Kodrnja je istaknula važnost društvenog konteksta u kojem se iskazuju rodni odnosi i odnosi moći. Sanja Sarnavka, koordinatorica udruge B.a.B.e., govorila je o važnosti činjenice da se filozofija odlučila govoriti o nužnosti prestanka univerzalizacije pozicije jednog roda, te o potrebi, koju iskazuje i ovaj zbornik, da svi pokušamo misliti novu filozofiju slobode kroz koju će se svi moći emancipirati bez obzira na spolne/rodne razlike. Sarnavka je također naglasila koliko je njoj osobno, kao aktivistici, ovaj zbornik pomogao u osvještavanju i razjašnjavanju nekih aspekata rodne problematike i ženskih prava, kojima se svakodnevno bavi u praksi. Barbara Stamenković, asistentica na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i jedna od autorica u zborniku, primijetila je da je zbornik pomoć u osvještavanju rodnih nevolja, razlika i dihotomizacija roda. Rodna osjetljivost je, u tom smislu, početak diskurza osjetljivog na osobnost uopće. Helena Štimac Radin, predstojnica Ureda za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske, govorila je najprije o tome zašto je Ured podržao simpozij *Filozofija i rod*, kao i izdavanje zbornika, zaključivši da je važnost ovoga zbornika ne samo u afirmaciji roda kao predmeta filozofskog promišljanja, nego i u povratnom utjecaju filozofskog promišljanja na politiku spolne/rodne ravnopravnosti.

Drugi dan simpozija započeo je referatom »Filozofija i duša unutar pitagorejsko-platonističke tradicije poimanja zdravlja«, u kojem je Marko Tokić (Zagreb/Osijek) dao zanimljiv pregled razmatranja duše u grčkoj filozofiji i umjetnosti. Pindar smatra da duša, dok je u zajednici s tijelom koje je aktivno, drijema. Život se nudi u dva oblika, kao san koji pripa-

da duši i kao praksa koja pripada tijelu. Homer, pak, smatra da duša nije živa nego je dim odvojen od tijela, a Hipokrat da duša izlazi iz tijela te da je svemir prima u sebe. Pitagorejci pak smatraju da disanje proizvodi kozmos, dok je za Aristotela duša slična dahu. Znanje o duši danas se uzima kao znanje duše same, moderna psihologija ide mimo sebe i izvan sebe govori o svom predmetu.

O »Zookoncepciji duše: animalnom i animi« govorila je Suzana Marjanić (Zagreb). Prema nekim vjerovanjima, duša nakon smrti postoji u animalnim atributima (ptica, leptir, muha). Životinje su od najstarijih vremena smatrane novim oblikom preminulih, a šamansko zaposjedanje životinja omogućeno je preko životinje-zaštitnika. Marjanić je potom navela različita vjerovanja o razdvajanju duše i tijela te različite trijadne i dvojne koncepcije duše, završivši s nekim suvremenim aspektima problematike, uključujući i filozofiju životinjskih prava.

»Biti, imati i trebati. Raspetost životinjske duše između ontologije, psihologije i etike« bio je naslov izlaganja kojim je Hrvoje Jurić (Zagreb), postavljajući pitanje ima li životinja dušu ili nema, te što biću koje ima ili nema dušu treba, postavio etičko pitanje što čovjek, a osobito filozof, treba činiti s obzirom na odgovore na to pitanje. Filozofsko shvaćanje supostavlja i suprotstavlja bivanje i oduševljenost. Aristotel je mislio da je duša princip života koji nije jednako ozbiljen kod svih živih bića, a Descartes da se s onime što ne misli može postupati kao sa stvari. Postkartezijanska filozofija i psihologija obilježena je Descartesovim pogledom. Budući da teorija uvijek sudjeluje u oblikovanju prakse, ona ne može biti nevinna, nego mora biti svjesna svoje učinkovitosti i opasnosti koja slijedi iz artikuliranja određenih stavova.

Miljenko Brkić (Karlovac/Zagreb) je u radu »Aristotelova *psyche* u aitia-sklopu« iscrpno komentirao Aristotelov stav da je »duša na neki način sva bića«. Unutar aitia-sklopa može se promatrati svako biće, a iz Aristotelova je stava moguće zaključiti da je duša zapravo isto što i sva bića.

U sesiji koja je uslijedila raspravljalo se o odnosu psihoanalize i religije. Iris Tićac (Rijeka) održala je izlaganje o »Problemu uživanja u filozofijskoj misli Edith Stein«, u kojem je pokazala da psihologija odgovara na pitanje kako se uživanje u nama događa, ali prvo moramo odgovoriti kakvo je to iskustvo i kako dolazimo do fenomena tuđeg duševnog života te da oponašanjem nalazimo vlastiti, a ne tuđi doživljaj.

Dafne Vidanec (Zagreb) je u radu »Dodirne točke Augustinovog i Freudovog poimanja

duše«, na temelju začudnog izjednačavanja psihoanalize s introspekcijom, zaključila da je Augustin onaj koji je zapravo otkrio psihoanalizu. Vidanec, naime, smatra da Augustin i Freud imaju različita gledišta o duši, ali je njihova metoda u principu ista.

Milenko A. Perović (Novi Sad) pokušao je doći do »Freudovog pojma savjesti« preko njegovog općeg odnosa prema etici. Freud ustvari smatra da je bavljenje filozofijom traćenje intelektualnih snaga, pa odbija prikazati svoje učenje kao filozofski svjetonazor, zaključujući da je filozofska tradicija građena na suženom viđenju psihologije te da nesvjesno ispada iz filozofskih uvida.

Željko Senković (Osijek), u referatu »Antropološko-etička perspektiva u Freudovoj psihoanalizi« ustvrdio je da Freud etiku utemeljuje pomoću motivacije ugone i neugode, te da je etika nužan produkt kulture. Čovjek nije moralno biće nego su moralni elementi odraz kulture, zbog čega se, u krajnjoj konzekvenci, dovodi u pitanje sam moralni fenomen.

O »Etičkim implikacijama psihodinamičkih teorija« govorila je Maja Žitinski (Dubrovnik), povežavši psihoanalizu i psihodinamičku teoriju, s naglaskom na nepovoljne međuljudske odnose u suvremenom društvu.

Izlaganja iduće sesije povezala su pojmove djelovanja (ljudskog i međuljudskog) i komunikacije (međuljudske i meditativne).

Josipa Pogačić (Zagreb) je u svojem izlaganju »Integracija i kooperacija umjesto konfrontacije«, spomenula da je integracija znanja, kao i htijenje i napor da se čovjek pomiri sa svojim manama, danas potrebna više nego ikad.

U iznimno poticajnom radu Josipa Ćirića (Zadar), »Izgubljeni u prijevodu. Komunikacija i šum filozofskog i psihološkog savjetovanja«, bilo je riječi o šumovima koji su uzrokovani povijesnim okolnostima, stereotipima o strukama, »pravim« i strukovnim značenjem pojedinih pojmova te razilaženjima umjesto stvaranjem dodirnih točaka. Ćirić je istaknuo nove mogućnosti primjene filozofije u životu suvremenog čovjeka, a »filozofsko savjetovanje«, kao jedan vid te primjene, pomaže, između ostalog, u suočavanju sa svakodnevnim problemima pojedinca i identificiranju skrivenih emocija te razvijanju logički ispravnog i kritičkog mišljenja, iako samo nije savjetodavno koncipirano.

Tonći Kokić (Zagreb) je u referatu »Inkontinentnost kao neprinudni čin neslobode« razmatrao problem inkontinencije, koji počinje Sokratovom mišlju da nitko ne čini zlo namjerno i Aristotelovim shvaćanjem da neuzdržan čovjek djeluje ne držeći se svoje prosudbe. Objasni li se ljudski čin kao namjerno kretanje, načelo kontinencije smatra

se načelom racionalnog izbora. Djelovanje koje nije u skladu s vlastitom prosudbom inkontinentno je i sugerira postojanje vladavine nesvjesnog. Takvo djelovanje slijedi nagnuće, a ne prosudbu, te postaje neprinudni čin neslobode.

O odnosu filozofije i kršćanske meditacije govorio je Josip Mužić (Split), navodeći da svakodnevi život traži podlogu u tim dvjema stvarnostima. Filozofija i meditacija imaju određene dodirne točke, poput stava čuđenja i divljenja, a temeljna se razlika sastoji u tome što filozofija, kada vjeruje, ima pretpostavku boga, a ne cilj uspostavljanja osobnog odnosa s Bogom.

U posljednjoj sesiji na ovome simpoziju tematizirana su pitanja duše u relaciji spram odgoja i feminizma.

Referat Ivane Zagorac (Zagreb), »Traganja za spoznajom duše. Doprinos filozofskoj misli Pavla Vuk-Pavlovića«, prikazao je Vuk-Pavlovićev stav da je duševnost podmet (a ne objekt) koji je zahvatljiv na području predmetnosti. Duševnost se nikada ne objavljuje jednako, nije ni uz što vezana, dok temelj ljudskih djelatnosti predstavlja bitna upućenost na druge.

Izlaganje Brune Ćurka (Zagreb) i Josipa Ćirića (Zadar), »Erozija filozofske domene? Osvrt na interdisciplinarno promišljanje odgoja«, bavilo se odnosom filozofije i psihologije na području odgoja. Filozofiji je suđen suživot sa znanostima. Ona je, kao konceptualna analiza i integracijsko žarište, onkraj operacionalizacije, pa stoga možda može učiniti i ono što znanost ne može, ali jedino ako ne ispušta znanost iz vida.

Slavica Jakobović Fribec je u radu »Feministička epistemologija objašnjena djevojčici. Ženski spoznajni subjekt u epistolarnom romanu Jagode Truhelke *U carstvu duše. Listovi svojoj učenicu* (Osijek, 1910.)« razmatrala razloge oduzimanja autoriteta ženskom autorstvu, zbog kojih su autorice bile prisiljene skrivati spol. Pritom je podlogu izlaganja predstavljao Truhelkin roman koji se zapravo sastoji od 27 pisama, pisanih u obliku odgovora učiteljice na pitanja učenice, koja se tiču smisla života. U pismima su objašnjeni temeljni filozofski pojmovi, no i pojmovi bliskih disciplina, a prikazani su i tadašnji stavovi o ulozi žene u javnom životu.

Simpozij je sadržavao mnogo zanimljivih preglednih izlaganja i usporednih analiza, kao i izvještaja o novijim otkrićima u psihologiji ili u području u kojem se susreću psihologija/psihijatrija i filozofija, a u nizu referata te u većini diskusija odana je i primjerena počast Sigmundu Freudu.

**Iva Mihalić
Natalija Fabić**

Znanstveni skup »Vladimir Filipović – život i djelo. U povodu 100. godišnjice rođenja«

7. i 8. prosinca na Institutu za filozofiju u Zagrebu održavao se znanstveni skup u povodu 100. godišnjice rođenja Vladimira Filipovića, velikog hrvatskog filozofa čiji su interesi duhovnom odgajanošću prelazili današnje, često usko shvaćanje filozofije, o čemu je ovaj skup dostojno posvjedočio. U Ludbregu (Filipovićevo rodno mjesto) 9. prosinca svečano mu je uz prigodne govore otkrivena spomen-ploča. Prema mišljenju organizatorica i organizatora, taj je trenutak zabljesnuo lijepo, dolično i uz puno spomena. I čitav je skup protekao u takovom, spomenom raspoloženju. To je stoga što su referate, rekao bih, koliko prigodno, toliko i pogodeno, dobrim dijelom držale njegove bivše studentice i studenti, suradnice i suradnici, prijateljice i prijatelji.

U četvrtak, dakle, 7. prosinca 2006., otvoren je skup pozdravnim riječima ravnatelja Instituta za filozofiju Ivice Martinovića i predstavnika Matice hrvatske Stjepana Sučića (budući da je Matica hrvatska bila suorganizator skupa). Prvi je referat bio i naslovom u znaku onog govora koji je općenito prevladavao. Bio je to referat Hede Festini naslovljen *Moj profesor*. Da je slučajno bio netko tko je slušao referate, a da nije uopće upoznat s radom prof. Filipovića, sigurno bi nakon vrlo brzo shvatio na temelju svega rečenoga da je Vladimir Filipović bio veliki kantovac. Tako je drugi referat Franje Zenka tematizirao upravo taj odnos, a bio je naslovljen *Vladimir Filipović o Kantu*. Potom je Ljerka Schiffler svojim referatom istakla njegov značaj za razvoj hrvatske filozofije te naglasila Filipovićevo bitnu ulogu poticatelja istraživanja hrvatske filozofske baštine, o čemu je bilo puno govora tijekom sva tri dana održavanja skupa. Primjerice, mi koji smo prisustvovali izlaganjima mogli smo iz diskusija izvući mnoge još neeksplicirane činjenice (neke ne samo da su bile poprilično šokantne, već su bile i izuzetno korisne za buduća istraživanja takove vrste) oko teškoća kojima je Vladimir Filipović bio suočen zauzetošću i poticanjem istraživanja za hrvatsku filozofsku baštinu, koji su problemi mahom bili označeni tadašnjom ideološko-političkom situacijom. Ivan Čehok je nakon Ljerke Schiffler otvorio još jednu od mnogih dimenzija Filipovićeve stvaralaštva, pitanje odgoja, a referat je naslovio *Filozofija odgoja Vladimira Filipovića*. Kao što se dobro zna, Vladimiru Filipoviću su također bila bitna pitanja humanizma i estetike, pa je Ivana Skuhala Karasman odlučila napisati referat *Vladimir Filipović o humanizmu*, dok je Željka Matesi referirala *Estetička promišljanja Vladimira*

Filipovića. Kristijan Krkač i Josip Lukin su izložili *Vladimir Filipović o zadaći filozofije 1941. godine*, a Bruno Čurko je na kraju prvoga dana imao referat *Studija Vladimira Filipovića o Lukreciju Karu*.

U petak, 8. prosinca 2006. nastavljen je govor o V. Filipoviću. Ivica Martinović je najprije sustavno, precizno i shematski raspodijelio tri dimenzije Filipovićeve zauzetosti za hrvatsku filozofsku baštinu na sljedeći način: (1) programatski putokazi, (2) urednički poslovi i (3) istraživački prioriteti. Potom je Dunja Tot vrlo srčano govorila o Filipovićevoj ljubavi za kazalištem (zapravo dramskoj umjetnosti, ali nekako i umjetnosti općenito). Tako smo mogli saznati još neke biografske detalje o Vladimiru Filipoviću, ponajviše vezane uz njegovu psihologiju i njegov društveni nastup, kao i o mnogim privatnim gestama koje nadahnjuju jer pripadaju oblikovanju činjenica njegove svakidašnjice. Erna Banić-Pajnić je potom analizirala Filipovićevo istraživanje renesansne filozofije u vidu njegova naglašavanja čovjeka i revolucije. Ivan Bekavac-Basić je napravio osvrt na Filipovića prezentirajući svoje viđenje pitanjem je li Vladimir Filipović bio fenomenolog ili »filozof opće prakse«. Snježana Paušek-Badžar iznijela je koliko se daleko može s današnjeg stajališta i saznanja prirodnih znanosti tumačiti Filipovićevo pronicanje u bit prirodnih znanosti, vezu i točku odmaka prirodnih znanosti od filozofije, tj. Filipovićevo shvaćanje alkemije, kemije i filozofije. Nakon toga je Mihaela Giradi-Karšulin tumačila u čemu Filipović ostaje dosljedan, a u čemu se sastoji i uslijed kojih razloga dolazi do razlike u njegovu mišljenju s obzirom na njegova ranija i kasnija promišljanja o tehnici. Zlatko Posavac je izložio vrijedan rad o filozofiji kulture Vladimira Filipovića, naglašavajući povijesni kontekst ovoga pojma i razloge Filipovićeve preuzimanja istoga s tim smislom. Luka Boršić se osvrnuo na Filipovićeve uvode prijevodima Platonovih dijaloga koji bi danas u očima naročito mlađega naraštaja mogli biti negativno komentirani s obzirom na njihovu znanstvenu netemeljitost, s intencijom nuđenja pozitivnoga razumijevanja istoga. Nakraju drugoga dana, Davor Balić je kao posljedni referent iznio kritički osvrt studijom etičkih pojmova »Filozofijskoga rječnika« Vladimira Filipovića. Valja još samo napomenuti da su treći dan u Ludbregu uz otkrivanje spomen-ploče bila izrečena dva prigodna govora o Vladimiru Filipoviću, prvi Franje Zenka i drugi Ivančice Ježa koji su rekli nešto više o tragovima stoljetne prošlosti Vladimira Filipovića i Ludbrega.

Treba čestitati organizatoricama i organizatorima na lijepo i bogato priređenom skupu

koji je uz njihov trud urodio mnogim važnim emocijama i saznanjima. U organizacijskom su odboru bili Damir Barbarić, Mihaela Girardi-Karšulin, Zlatko Posavac, Ljerka Schiffler, Ivana Skuhala Karasman i Franjo Zenko uz organizacijsko voditeljstvo Erne Banić Pajnić. Svi će referati sa skupa biti objavljeni u za to predviđenom zborniku koji će izdati Institut za filozofiju u Zagrebu.

Marko Tokić

Tribina »Bioetika – nauka i društvo danas«

Na Filozofskom fakultetu u Tuzli održana je 21. prosinca 2006. u organizaciji Bioetičkog društva Bosne i Hercegovine tribina pod nazivom »Bioetika – nauka i društvo danas«. Tribina je održana pod pokroviteljstvom Univerziteta u Tuzli i Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Na početku su u ime pokrovitelja okupljene sudionike tribine pozdravili generalni sekretar Akademije nauka i umjetnosti BiH prof. dr. Slobodan Loga i prorektor Univerziteta u Tuzli prof. dr. Mirsad Donlagić, izrazivši zadovoljstvo što se takav skup organizirao u Tuzli, te zaželjeli okupljenim znanstvenicima uspješan rad. Prof. dr. Sulejman Bosto, predsjednik Bioetičkog društva BiH, u pozdravnoj je riječi članove Društva nazvao otvorenom i dinamičkom zajednicom naučnika raznih struka. U ime Hrvatskog bioetičkog društva prisutne je pozdravio prof. dr. Ante Čović, naglasivši povezanost bioetičkih društava Hrvatske i BiH, posebno kroz *Lošinske dane bioetike* i *Bioetički forum za jugoistočnu Europu*.

U prvom je izlaganju prof. dr. Ante Čović, sa Filozofskog fakulteta u Zagrebu, postavio pojmovni okvir u kojem se može odvijati razgovor o bioetici. Kod etike se kao kod rijetko koje znanstvene discipline brka predmetna i reflektivna razina. To je zato što moral kao predmet etike ima u sebi refleksivne crte. To se izbjegava razlikovanjem moralne refleksije i etičke refleksije. Moralna refleksija je neposredna refleksija moralnog djelatnika u određenoj situaciji, a etička refleksija je znanstvena refleksija, meta-razina, s koje se promatra znanstveni predmet. Medicinska etika u modernom značenju javlja se s engleskim liječnikom Percivalom koji je 1803. godine objavio *Kodeks medicinske etike*. Termin *liječnička deontologija* nastao je 1834. kao učenje o liječničkim dužnostima. Medicinska etika definirana je kao profesionalna etika koja se bavi

problemima koji se pojavljuju pri vršenju te profesije. Bioetika se često shvaća kao nova varijanta medicinske etike, pa je čak nazivana i »novom medicinskom etikom«. Međutim, razvoj bioetike daje obrnutu sliku, svi problemi stare medicinske etike inkorporirani su u bioetiku, ali u drugom kontekstu, drugačiji je pristup i metodologija. Predmet stare medicinske etike ušao je u sastav bioetike, pa je medicinska etika u starom, klasičnom smislu postala nepotrebna. U svom kratkom i brzom razvoju bioetika se vrlo intenzivno razvijala, o čemu govori i to da su izašla već dva izdanja *Enciklopedije bioetike*. U prvoj fazi bioetika se razvijala na razini moralne refleksije. Radilo se o snalaženju u novim moralnim dilemama koje je donosio znanstveno-tehnološki napredak u području medicine. U drugom izdanju *Enciklopedije bioetike* je definirana kao »sustavno proučavanje moralnih dimenzija u znanostima o životu i zdravstvenoj skrbi koja se služi različitim etičkim metodologijama u interdisciplinarnom okružju«. Bitan pomak je da se spominju etičke dimenzije (i to različite) kao i interdisciplinarno okružje. *Integrativna bioetika*, najnovija etapa u razvoju bioetike, u predmetnom smislu premašuje medicinu i biomedicinske znanosti, nadmašuje probleme ljudskog života, te obuhvaća pitanja života uopće, života biljaka i životinja, uvjete opstanka (ekološka etika), kao i ključna, zadnja pitanja čovjeka i čovječanstva, opstojnosti čovjeka, i smisla njegova razvoja. Taj predmetni kompleks je na razini metodologije proširen na metodološki pojam pluriperspektivizma, tj. pluralizma perspektiva. Taj je pojam bio nužan zbog krize suvremene civilizacije i potrebe novog načina orijentiranja u toj krizi, kao i zbog gubitka vjerodostojnosti znanstvenog orijentiranja. Pluriperspektivizam znači više od interdisciplinarnosti jer pored znanstvenih disciplina i etičkih pristupa dolaze i kulturološki, religijski i drugi pristupi. Čovjek u sadašnjoj situaciji mora priznavati neku *nadinstanciju*, kako bi shvatio da je ograničen i da mu nije dopušteno raditi sve ono što može tehnički napraviti.

Prof. dr. Sulejman Bosto u svom se izlaganju nadovezao na prethodno izlaganje. Bioetika je, prema Bosti, nastala iz jednog striktno medicinskog problema, ali nije ekskluzivno medicinsko, nije ekskluzivno filozofsko, nije ničije ekskluzivno pitanje, budući da je u središtu bioetičkog interesa pitanje života u svojoj njegovoj kompleksnosti. A ta kompleksnost poziva na razgovor cijelu porodicu nauka od prirodnih do duhovnih, uključujući teologije (u množini). Osnivanje Bioetičkog društva BiH ujedno je ustanovljenje naučne i kulturne zajednice, jednog otvorenog multidisciplinarnog naučnog foruma koji se okupio oko ideje bioetike. Ideja bioetike je u europskim

i svjetskim razmjerima u znanstvenu svijest ušla kao oblik kritičkog propitivanja opasnosti koje sa sobom nosi znanstveno-tehnološki napredak, koji izmiče svakoj kontroli. Uz svu dobrobit koju čovječanstvu donosi, istovremeno kao autonomna struktura moći zadire u same temelje ustrojstva prirode i života. Zato se mora redefinirati i položaj čovjeka u svijetu i u prirodi. Stari antropocentrizam, koji za vrhovno mjerilo uzima samo čovjeka i njegove interese u poretku života, u bioetici se nastoji revidirati idejom biocentrizma i biofilije, koja iziskuje novo vrednovanje ljudskoga djelovanja. Bioetika pred znanstveno-tehnički napredak stavlja zahtjev odgovornosti, a život u mnoštvu njegovih uobličenja i povezanosti uzima kao temeljnu vrijednost. Pred čovjeka se postavlja zahtjev nove etičke refleksije, etika odgovornosti. Ta etika definira nove biocentrične parametre onoga što bi se moglo nazvati dobrim. Ta paradigma ne može se oblikovati kao skup formalnih i krutih etičkih pravila koja bi jednoznačno propisivala djelovanje. Uzimajući u obzir predmet, cjelinu života i različite naučne pristupe koji se njome bave, jasno je da je bioetika moguća samo kao interdisciplinarna i pluriperspektivistička kritička refleksija koja uključuje širok spektar znanosti. Bioetika je kompleks kritičkih znanja o životu.

Prof. dr. Srđan Vukadinović, sociolog, profesor na Akademiji dramskih umjetnosti u Tuzli, ukazao je na to da je razvoj ekološke svijesti bio uvjet za razvoj bioetike. Uzalud nam bioetička načela i kodeksi ako svijest stanovništva nije razvijena da ta načela inkorporira u svoje biće. Razvoj ekološke svijesti doprinio je danas da mi imamo posebno ljudsko pravo, ekološko pravo, kao četvrtu generaciju prava. Prvo pravo je pravo na život i pravo na slobodu; druga generacija prava su politička prava, a treća generacija socijalna, ekonomska i kulturna prava. Ekološka prava podrazumijevaju spoznaju ekološke svijesti o pravu na život ne samo nas koji bivstvujemo na zemlji nego i onih još nerođenih, kao i ostalih živih bića. Scijentistička paradigma se odnosi prema prirodi kao prema neiscrpnom izvoru. Ona dovodi do stvaranja ozonskih rupa, efekta staklenika, uništavanja šuma i niza drugih problema. Tu paradigmu ne možemo prevladati unutar nje same, nego samo drugačijom svijesću. A to je svijest o održivom razvoju koju je razvila ekologija i koja upozorava da priroda nije neiscrpa, da razvoj ne može biti nekontroliran, nego usmjeren na kvalitetu života. To je pristup koji ekološke odlike životne sredine uzima kao bitan segment kvalitete života. Ekološka svijest proizvela je ekološko ponašanje koje je utjecalo na razvoj društva. Vukadinović je zaključio stavom da je razvika ekološke svijesti i ekološkog ponašanja

nezaobilazan strukturni element razvoja bioetičke svijesti.

Prof. dr. Edhem Muftić, profesor sociologije na Pravnom i Medicinskom fakultetu u Tuzli, govorio je o zadacima bioetike u svjetlu eskalacije destrukcije svake vrste, ekološke krize i nekontrolirane globalizacije. Bioetika se tu isprepliće s ekologijom. Bioetika je znanstvena karika koja je nedostajala i koja se nametnula u sadašnjem polariziranom svijetu, posebno u etničkom, religioznom i kulturnom pogledu. Bioetika treba otvoriti novu dimenziju suživota s prirodom i svim oblicima života na zemlji. Osnovno pitanje koje se postavlja je, što je pojedincu ili određenim grupacijama dopušteno raditi, što im se može tolerirati, a što im treba zabraniti. Deontološka bioetika, koja polazi od Aristotela i Kanta, upozorava nas da dobro nikad ne može proizaći iz zla.

Prof. dr. Velimir Valjan je u izlaganju »Bioetička formacija« govorio o tome koga, kako, kada i tko treba formirati u bioetici. U bioetici treba formirati čitavo društvo, ali na prvom mjestu one koji rade u zdravstvenom sustavu. Bioetika se, nažalost, u BiH ne predaje na medicinskim, pravnim, filozofskim i drugim fakultetima, nego samo na nekim teološkim učilištima. S obzirom na pitanje »kako treba formirati«, Valjan je zastupao model edukacije koji je baziran i na poznavanju teorije i na analizi konkretnih slučajeva, tj. kombinirani model. Formirati treba od srednje škole, preko nekih fakulteta, pa do edukacije onih koji su uključeni u rad bioetičkih komiteta. Interdisciplinarnost isključuje prisutnost samo jednog formatora bioetike i ističe potrebu formiranja formatora u bioetici. Bioetiku može poučavati jedan nastavnik koji je stekao barem nezaobilazne informacije iz drugih disciplina (medicine, teologije i drugih). Bolje bi bilo imati miješanu ekipu nastavnika koji bi popunili probleme disciplinarne nadležnosti. Mnogi su još koraci koje bioetika mora poduzeti da bi čvršće utemeljila svoj formativni program. Tome pomažu i ovakve diskusije na simpozijima i tribinama koje su kroz razmjenu iskustava dovele do razvijanja bioetičkog senzibiliteta. Pristup bioetičkim problemima u BiH bio je do nedavno jednostran jer su razmatrani po izdvojenim aspektima pojedinih znanosti. Cilj osnivanja Bioetičkog društva BiH je okupiti sve struke u jednu cjelinu, odnosno – interdisciplinarnost. Treba objediniti izdvojene aspekte i stvoriti institucionalni okvir za cjeloviti pristup.

Prof. dr. Faris Gavrankapetanović, direktor Univerzitetskog kliničkog centra Sarajeva, govorio je na temu »Bioetika i medicinske znanosti«, naglasivši kako bioetika, uz ostala svoja područja obuhvaća široko područje klasične medicinske etike i probleme nastale razvojem nauke i same medicinske prakse.

Prenatalna dijagnostika, primjerice, otvara vrlo osjetljive etičke dileme jer fetus i novorođenče ne mogu dati pristanak za postupke koji se nad njim vrše. Znanost je danas dva puta prešla granice – stanične i atomske jezgre. Ta dostignuća otvorila su i nove dileme o budućnosti čovjeka i znanosti: znanje kao vrlina ili znanje kao nekontrolirana moć?

Prof. dr. Rifet Terzić, profesor na Prirodoslovno-matematičkom i Medicinskom fakultetu u Tuzli, podijelio je svoje izlaganje u dva dijela. U prvom je dijelu govorio o etičkim aspektima genetskog testiranja. Genetskim se testiranjem može utvrditi postojanje gena koji potencijalno može utjecati na nastajanje neke bolesti. Ljudi se preventivno testiraju iz straha da su nosioci neke mutacije koja bi štetno djelovala na potomstvo. Testiranje isto tako pomaže kod postavljanja kliničke dijagnoze bolesti. Za genetsko testiranje neophodna je dobrovoljnost, tj. pristanak osobe koju se testira i zaštita privatnosti kod korištenja rezultata testiranja. Informaciju treba zaštititi od zlouporabe trećih lica. Nažalost, prisutna je praksa da se genetsko testiranje provodi kod zapošljavanja osoba, što je krajnje neetično jer postoji velika opasnost da pojedine osobe budu genetički diskriminirane. U drugom dijelu izlaganja, Terzić se osvrnuo na genetski modificirane organizme (GMO) i hranu proizvedenu iz GMO. Kao prednost GMO hrane i njene proizvodnje naveo je prevladavanje gladi u svijetu i ekološke razloge, tj. manje korištenje kemijskih sredstava zaštite biljaka. Upozorio je na zdravstvene rizike (alergije, otpornost na antibiotike, opasnosti od infekcija i slabljenje otpornosti organizma) i etičke dileme vezane uz GMO prehranu. Dok u SAD ne postoji potreba obilježavanja GMO hrane, u Evropi se mora obilježiti 0,9% i više GMO sastojaka u hrani. Neobilježavanje predstavlja uskraćivanje temeljnih prava potrošačima. Istraživanje provedeno u Tuzli pokazalo je da 90% ispitanika smatra kako GMO hrana može imati negativne posljedice na zdravlje ljudi i okoliš.

Prof. dr. Nada Mladina, predsjednica Etičkog komiteta Univerzitetskog kliničkog centra Tuzla, počela je svoje izlaganje o radu komiteta primjerom kako etički komitet treba na prvom mjestu zaštititi onu osobu koja se nije u stanju sama zaštititi. Slikom fetusa koji je doktora prilikom operacije maternice primio za prst, dr. Mladina je svima prisutnima dala upečatljiv primjer potrebe zaštite života od začetka. Mladina je potom postavila pitanje o tome gdje su granice medicinske prakse i medicinskih istraživanja, upozorivši na slučajeve u kojima ispitanici nisu niti upoznati s činjenicom da su podvrgnuti ispitivanjima ili da im ta ispitivanja mogu naškoditi. Zbog toga je neophodan kodeks vezan uz medi-

cinska istraživanja. Tu se nikada ne smije zaboraviti osnovna činjenica da su liječnici u prvom redu čuvari zdravlja. Iz toga proizlaze dva osnovna pravila: 1) *Primum non nocere*; 2) Nitko ne smije naškoditi jednoj osobi bez obzira kakva bi dobrobit za milijune ljudi mogla proisteći iz toga.

Doc. dr. Elmir Čičkušić, iz Univerzitetskog kliničkog centra Tuzla, govorio je o zaštiti osoba obuhvaćenih eksperimentom u biomedicinskim istraživanjima. Osnovni principi su poštivanje ličnosti, pravednost i dobrobit. Poštivanje ličnosti u biomedicinskim istraživanjima znači dobrovoljno pristajanje dobro obaviještenih sudionika istraživanja. Istraživači su obavezni stvoriti preduvjete za najveću moguću dobrobit i istovremeno smanjiti rizike istraživanja na najmanju moguću mjeru. Kod obavještavanja je osnovni problem to što istraživanje počinje tamo gdje naše razumijevanje prestaje. Zato svi rizici i dobrobiti istraživanja moraju biti iscrpno navedeni u dokumentima i postupcima koji se koriste za dobivanje pristanka za učešće u istraživanju. U brojnim situacijama imamo bioetičke probleme, pa čak i reforme, tek nakon skandala i tragedija. Kao primjer Čičkušić je naveo članak koji nabroja 22 etički problematična istraživanja koja su objavljena u člancima u stručnoj literaturi. Prije sedam godina primjer smrti osamnaestogodišnjaka podvrgnutog genskoj terapiji ukazao je na probleme: ispitanik nije bio upoznat s rizicima terapije za koju je dao pristanak i jedan od glavnih istraživača bio je u sukobu interesa jer je bio povezan s kompanijom koja je imala zaštićena prava na rezultate ispitivanja. Kao zaključak Čičkušić je rekao da svakodnevno moramo biti svjesni mogućnosti pogreške u istraživanju.

Prof. dr. Jasenko Karamehić, direktor Klinike za imunologiju Univerzitetskog kliničkog centra Sarajevo, govorio je o bioetičkim aspektima transplantacije organa. Na prvom mjestu naveo je etičke probleme koji nastaju kad liječnik mora odlučiti između nekoliko pacijenata koji očekuju organ. Nema uspješne transplantacije bez stabilne države koja će zakonskom regulativom zaštititi to područje. Prvo je pravilo, koje se u svijetu nažalost krši (npr. u Indiji), da nije dopuštena komercijalizacija transplantacije organa. Razmatrajući stavove religijskih zajednica pokazao je da nisu protivne donaciji organa, a papa Ivan Pavao II. nazvao je doniranje organa etički ispravnim.

Dr. med. Jasminka Mujkanović, predsjednica Donorske mreže BiH, govorila je o Mreži, započevši s konstatacijom kako transplantacija organa dovodi do poboljšanja kvalitete ljudskog života. Nažalost, situacija je takva da 35% pacijenata umre prije nego što dočeka organ. Zbog rizika za osobu koja daje organ

ne treba poticati živo davateljstvo. Na prvom mjestu treba se orijentirati na transplantaciju organa od mrtvih osoba i to onih kojima je utvrđena moždana smrt. Treba naglasiti da je trgovina organima protuzakonita, te da se organi presađuju prema prioritetima utvrđenim u bolnici. Do 2004. godine važio je u BiH zakon pretpostavljenog pristanka, koji svaku osobu koja to nije izričito zabranila smatra donatorom organa. Novi zakon međutim propisuje da bez pristanka rodbine nema davanja organa.

Prof. dr. Osman Sinanović, neuropsihijatar iz Tuzle, opisao je kako se u više navrata našao u delikatnoj situaciji da rodbini umrle mlade osobe mora priopćiti vijest o smrti i u istom im razgovoru staviti na znanje da bi bilo dobro da daju privolu za transplantaciju organa. Naglasio je da je neznanje u medicini neetička kategorija kao i kada se znanje i sposobnost ne koriste dovoljno učinkovito. Greške iz neznanja ili nedovoljne angažiranosti nedopustive su u medicini, jer su one direktna osuda neke osobe (pacijenta).

Bojan Šošić, psiholog iz Sarajeva, govorio je na temu »Neuroetika i budućnost bioetike«. Tri su važne teme: prvo, kontrola ponašanja pomoću psihokirurgije i neuro-psihofarmakologije; drugo, unapređivanje sposobnosti ljudi pomoću proizvoda koji poboljšavaju mentalno funkcioniranje ili uklanjaju umor, i treće, neuroprofiliranje ljudi. Skenom mozga može se utvrditi razlika u funkcioniranju mozga između karmelićanki i običnih ljudi, između normalnih i težih prestupnika. Tu se javlja ozbiljno etičko pitanje o postojanju neurodeterminizma. Skenom mozga čovjeka koji je ubio suprugu i bacio ju s 12. kata nađena je mrlja na mozgu, te je oslobođen zbog (neuro)determinizma. Obaveza je psihologa i neuropsihijatara da šire istinu o tome što znači sken mozga, njegovih funkcija i struktura, jer su se već pojavile i upitne upotrebe skena mozga. Tu se pojavljuje ozbiljno pitanje pri-

vatnosti i povjerljivosti podataka, te pitanje što je individualni identitet i nije li on ovom metodom ugrožen. Stoga raste potreba za dijalogom bioetike i neurobiologije.

Akademik Slobodan Loga u svojoj je diskusiji nakon izlaganja dao je primjeren zaključak ove tribine: medicinska etika postala je muzejski primjerak. Napredak medicine doveo je do negacije stare medicinske etike. Ulazimo u postmodernu medicinu za koju važe nova pravila. Ona uključuju društvenu ocjenu svega što se dešava. Ima čitav niz problema u kojima ne može liječnik odlučiti što treba raditi, npr. pobačaj, eutanazija, Jehovini svjedoci koji odbijaju transfuziju, donacija organa i sl. To mora odlučiti netko izvan sistema, ali liječnici, normalno, moraju biti uključeni. Bioetika kao nova disciplina više izgleda kao neki društveni pokret, ali ona nije samo interdisciplinarna, ona je nad-interdisciplinarna, ona je iznad disciplina, ona deprofesionalizira medicinu. Mi ulazimo u novo doba i moramo se naviknuti na nove odnose koji će vladati u našem društvu u radu s pacijentima. Bioetika, povrh toga, apelira i na solidarnost sa svim oblicima života.

Bioetičko društvo BiH organiziralo je tribinu s namjerom da proširi bioetičku misao po gradovima i sveučilišnim centrima diljem Bosne i Hercegovine. U Tuzli je ta namjera pala na plodno tlo, jer se akademska zajednica u Tuzli spremno odazvala pozivu. Tribinu su podržali Univerzitet u Tuzli i njegov Filozofski fakultet, te ugledni tuzlanski znanstveni radnici i liječnici. O tome najbolje govori podatak da su više od polovice izlaganja, pored referencata iz Sarajeva i Zagreba, na tribini održali znanstvenici iz Tuzle. Na kraju tribine se osam prisutnih domaćina upisalo u Bioetičko društvo BiH, tako da se priprema osnivanje tuzlanske podružnice Društva.

Goran Grgec